

KULTUREEL FRONT

driemaandelijks tijdschrift derde jaargang - nummer 13 - april 1978

VROUWENSTRIJD EN STRIJDKULTUUR

www.toneelwerkgroepproloog.nl

COLOFOON:

Kultureel Front is het orgaan van het Kultureel Front, een organisatie van producenten en verspreiders van cultuur, die door hun werk een anti-kapitalistisch standpunt innemen en die in het Kultureel Front elkaar steunen in de opbouw en de verdediging van de strijdcultuur.

Redactie: Marianne van Kerkhoven, Tinus Schneiders, Marlotte van Hasselt, Ursul de Geer, Peter Duhèn, Jan Knops en Jan Smeets.

De redactie van dit nummer "Vrouwenstrijd en strijdcultuur" werd gevoerd door: Annemieke van den Brink, Marianne van Kerkhoven, Aafke Steenhuis en Thea Roding. Babs de Leeuw maakte de tekeningen.

Lay out: Socialistisch Kunstenaars Kollektief, Hasselt/Maastricht.

ABONNEMENTSVOORWAARDEN:

De abonnementsprijs bedraagt f 15,- voor een jaargang (vier nummers incl. verzendkosten.) U kunt zich abonneren door een briefje te sturen naar: Prins Hendrikstraat 47, Eindhoven. Wij vragen u het abonnementsgeld over te maken naar rek. no. 52.71.20.537, ABN, Eindhoven, onder vermelding van "Blad". Gironummer van de bank: 1150000.

Abonnee's in België vragen wij om hun abonnementsgeld over te maken op banknummer 405-6008251-05, of naar postrekening 000-0414557-76, beide rekeningen ten name van Tinus Schneiders en met vermelding van "KF-blad". De abonnementsprijs voor België is: 225 Bfr.

In de boekhandel (de goede boekhandel) ligt het Kultureel Front te koop voor f 3,50. of 55 Bfr.

INHOUD

1. *Vrouwen maken cultuur*, met berichten over de praktijk en de opvattingen van *Hillie Molenaar* - filmregisseuze, vrouwenkabaret "*Vrouw blijf bij*", zangeres *Coby Schreijer* en het FemSoc-Koor "*Breek Uit*". En een voorlopige adressenlijst van vrouwen en groepen die vrouwenstrijdkultuur maken.
2. *Strijdkultuur en vrouwenstrijd*, met informatie over de "vrouwenstukken" van *Proloog*, *Het Trojaanse Paard* en *De Voortzetting*.
3. *Vrouwen in de strijdkultuur*, met de antwoorden van de vrouwen van *Sater*, *Nieuwe Komedie* en *Het Amsterdams Stadsjournaal* op de vragen van de redactie naar hun positie als vrouw binnen het werk van die groepen.
4. *Over de verhouding tussen de anti-kapitalistische strijd en de anti-patriarchale strijd*, het verslag van hoe door de vrouwen van het *Kultureel Front* het komende studieweekend over "*Vrouwenstrijd en strijdkultuur*" werd voorbereid.
5. *Annie Romein-Verschoor*, erflater aan vrouwenstrijd en strijdkultuur, een *In Memoriam*, m.n. over haar belang voor beide bewegingen.
6. *Nieuws van het Front*.

VOORWOORD

Binnen het *Kultureel Front* begint de behoefte aan een serieuze en gemeenschappelijke discussie over de verhouding klassestrijd-vrouwenstrijd, of wel anti-kapitalistische - anti-patriarchale strijd, steeds groter te worden. De meeste groepen worstelen met de verwerking van deze problematiek in hun produkten en binnen de diverse groepen wordt de positie van de vrouwen een steeds heter diskussiepunt. De groeiende vrouwenbeweging heeft duidelijk invloed op de hele linkse beweging en dus ook op de strijdkultuur. De behoefte aan een dag waarop de vrouwen van het *Kultureel Front* met elkaar hierover konden praten is hier een uitdrukking van.

In dit nummer wordt niet geprobeerd de verschillende standpunten tegenover elkaar te plaatsen, omdat dit weinig zinvol en zelfs onmogelijk is, m.n. omdat de discussie in feite nog moet starten. Daarom hebben we geprobeerd om, vooral aan de hand van interviews, een eerste inventarisatie te maken van de beginnende discussies en praktijken.

In de eerste serie interviews en artikelen besteden we aandacht aan de cultuur, zoals die in de vrouwenbeweging zelf ontwikkeld is en wordt. Daarna komen groepen uit de strijdkultuur aan het woord over hun produkten waarin de vrouwenstrijd een belangrijke rol speelt en tenslotte schrijven de vrouwen uit de strijdkultuur over hun positie binnen hun werk en de problemen met de verwerking van de vrouwenproblematiek in de stukken van hun gezelschappen.

Het nummer eindigt met het verslag van de vrouwen-dag van het *Kultureel Front* van 19 februari j.l. en een *In Memoriam* van *Annie Romein-Verschoor*. Evenals die vrouwendag moge dit nummer gelden als een voorbereiding van de komende studiedagen van het *Kultureel Front* over "*Vrouwenstrijd en Strijdkultuur*" op 22 en 23 april a.s. in *Rasa*, Utrecht. Voor inlichtingen over dit weekend kunt u bij *Rasa* terecht: *Pauwstraat 13a*, Utrecht. 030-316040.

De Redactie.

1. VROUWEN MAKEN KULTUUR

In dit gedeelte laten we vrouwen aan het woord, die geen deel uit maken van het Kultureel Front, maar wiens werk duidelijk voortkomt uit hun vrouw zijn. Hun films, hun liedjes gaan over de positie en de strijd van vrouwen en hebben de bedoeling om deze strijd te ondersteunen. Het FemSoc-Koor "Breek Uit" is intussen lid van het Kultureel Front geworden.

HILLIE MOLENAAR : DE EERSTE POLITIEKE FILM TEGEN HET KABINET VAN AGT

Er zijn in Nederland niet veel vrouwelijke regisseurs. Er zijn nog minder cineasten die ook actief in de vrouwenbeweging zijn en die films proberen te maken, die de beweging kan gebruiken. Met een van hen, Hillie Molenaar, hadden we een gesprek.

Hillie Molenaar is 32 jaar, van Friese komaf, buitengewoon nuchter en zonder pretenties. Ze woont en werkt sinds haar zeventiende jaar in Amsterdam. Ze heeft een zoontje, Joris, van drie maanden. Tot dusver heeft ze de abortus-film "Abortus doe je niet zomaar" (1975) en drie televisiefilms over Hongarije (1976) gemaakt. Zojuist is de film "Abortus, van breinaald tot politiek steekspel" in roulatie gekomen. Deze zomer, zo is de bedoeling, gaat ze met zoontje en vriend een paar maanden naar Cuba, om daar films te maken over de Cubaanse vakbonden en over het dagelijks leven in een boeren dorpje.

Haar filmkarrière is niet vanzelf gegaan. Het verhaal, dat ze me daar over vertelt, zit vol ontslagen, ruzies, haar nek uitsteken en opnieuw proberen. Ze ging met vijftien jaar van school af en kwam via een filmbedrijfje, waar ze op de boekhouding werkte, als "script-girl" in het filmwezen terecht. "Scriptgirl, dat is 'n manusje van alles. Bij het ene projekt doe je niets anders dan de regisseur vertroetelen, bij een ander projekt moet je echt bijhouden, hoe zo'n film gemaakt wordt, waarbij je veel moet weten van het vak. Soms ben je met de acteurs bezig, soms ben je alleen maar aan het koken; het kan heel ver uit elkaar liggen. Je bent een soort stewardess - edeltypiste heb ik het ook wel eens genoemd. In ieder geval is het een buitengewoon vrouwelijk beroep, waarin je konstant de problemen opvangt, op zo'n manier dat anderen het niet in de gaten hebben, hè, je hebt een beschermende taak".

DE PRAKTIJK ALS LEERSCHOOL

Van de film stapte ze over naar de televisie, waar ze de regiekursus van de NOS volgde. Daarna zat ze in 1968 een blauwe maandag op de film-akademie en organiseerde daar mee de "Joris Ivens-Manifestatie". "Joris Ivens wilde helemaal niet naar Nederland komen, hij wilde niets weten van een huldiging. Toen heb ik hem een briefje geschreven, dat zijn verjaardag ons helemaal niets interesseerde, maar dat het er om ging, dat er via hem wat politiek in de op-leiding gebracht moest worden. Die docenten

daar zagen het allemaal niet zo zitten, met name Anton Koolhaas niet. Door die Ivens-manifestatie waren veel mensen erg geïnspireerd - de hele school stond op z'n kop. Uit die manifestatie is later het filmblad SKRIEN ontstaan. Ik kreeg ontzettende ruzie met Koolhaas en ben er toen af gegaan. Ik was ook gewoon te oud, had al zo lang in de praktijk gewerkt en dan kom je op zo'n school en zit je tussen allemaal schoolkinderen en docenten die het in hun broek deden".

Hillie Molenaar keerde terug naar de televisie, waar ze regieassistente was bij de NOS, in culturele programma's. Heeft ze geen spijt, dat ze de akademie niet heeft afgemaakt? "Nou ja, bepaalde dingen heb ik niet geleerd, ik heb alles in de praktijk moeten leren. Maar van die filmakademie steek je niet zoveel op hoor, technische dingen leer je er wel, maar inhoudelijk is het allemaal zo ontzettend zwak".

ABORTUS DOE JE NIET ZOMAAR

Hoe kwam ze ertoe zelf een film te maken? "Ik had zo'n ouderwetse opvatting van dat ik eerst heel goed het vak wou beheersen. Ik wou gewoon een hele goeie regieassistente zijn. Het zijn vooral de omstandigheden geweest (giebelend) die maakten, dat ik zelf dingen ben gaan doen, geloof ik. Er waren een paar redenen voor die abortusfilm. In de eerste plaats vloog ik regelmatig ergens uit, omdat ik nogal fel was in die tijd. Ik zei waar het op stond. Van takt had ik absoluut nog nooit gehoord. Dus er kwam minder werk. Het was ook zo, dat ik steeds minder dingen leuk vond. Ik vond het al gauw maf. Ik was aan iets nieuws toe. En in de derde plaats: Ik zal al vanaf het begin in Dolle Mina en ook in de abortusgroep ervan. Ik was zwanger toen die groep werd opgericht. Het was in 1969 in een zaal in de universiteit en ik schreeuwde van achter uit die zaal: "Er is háá-áást bij!" En iedereen lachen. Ik zat natuurlijk behoorlijk in de penarie. Na die abortus ben ik heel actief geweest in die groep. We hebben ontzettend veel acties bedacht en zo. En toen vonden we dat er maar 'ns een film gemaakt moest worden en dat werd "Abortus doe je niet zomaar".

De film bestaat uit een reeks interviews met vrouwen die vertellen, waarom ze een abortus hebben gehad. Je ziet alleen hun gezichten in beeld. Hillie Molenaar daarover: "Ik wilde die film eerst een beetje mooi maken. Ik had allerlei materiaal opgenomen. Het was immers de eerste keer, dat ik een film maakte, dus wou ik laten zien, dat ik het wel kon. Maar toen dacht ik: 'Alles wat ik van die vrouwen laat zien behalve hun gezicht, leidt af van waar het om gaat. Als je zo'n vrouw in haar huis zou filmen, dan zou je denken: Wat zien haar meubeltjes er armoedig uit, of wat is ze zielig of sympathiek. Toen heb ik besloten om alle materiaal, dat ik had opgenomen om de film wat smeuïger te maken, maar weg te knallen. Ik was bang om op twee benen te hinken. De film bestaat nu eigenlijk alleen nog maar uit close-ups; zelfs zenuwachtige handjes heb ik eruit gegooit. Die film is waarschijnlijk daar-

door echt goed geworden. Maar dat had ik toen nog niet door, dat het eigenlijk heel mooi is om alleen close-ups te nemen".

VAN BREINAALD TOT POLITIEK STEEKSEL

Via de IKON kon ze in 1976 drie films over Hongarije maken: een film over fabrieksmeisjes, een film over middelbare scholieren en een over een Hongaarse vrouw, die het ondanks haar goede opleiding en ondanks de socialistische wetgeving als zelfstandige vrouw toch niet kan bolwerken. Ze wordt ontslagen.

Het afgelopen jaar werkte ze aan de nieuwe abortusfilm, die over tien jaar abortusstrijd gaat en over de houding van de politieke partijen tegenover abortus. Aanleiding tot de film vormde het wegstemmen door de eerste kamer van de abortuswet en het inzicht dat de abortusbeweging een film goed kan gebruiken, om toekomstige acties te ondersteunen. "We dachten: wat voor kabinet er ook komt, het betekent in ieder geval weer vechten voor abortus, gadverdamme, daar moesten we weer".

Ze werkte eerst met een kollektief van nietprofessionele vrouwen, in tegenstelling tot haar eerste film, die met kameraman en geluidsman opgenomen is. Het werken met dat kollektief ging niet zo goed. "Het waren zo'n vijf vrouwen ze hadden iets van we willen het wel leren. Dan zat ik ze de huid vol te schelden: 'Doe dan ook iets, kom dan ook !' Je ging ver-

gaderen en verdeelde de taken en dan gebeurde het niet. Het werd een slepende zaak. Kijk, als je aan een film werkt, dan moet je je daar volledig voor inzetten; dan kun je niet even met vakantie of naar een festival of zo gaan. Begin december had ik gezegd: nou is het afgelopen. Ik heb er geen zin meer in. Toen belde er nog iemand op van dat ze ziek geweest was. Ik zei: "Dat had je meteen moeten zeggen, maar het kwam goed uit, want je bent er totaal ongeschikt voor. Dus die verstijfde aan de andere kant. Maar het hoefde voor mij niet meer. Heleen de Wit, een professionele kameravrouw en ik hebben vanaf die tijd dag in dag uit gewerkt. Heleen vond het ook prima, dat we niet meer dat al te democratisch gedoe hadden, van eindeloos er over praten, terwijl er niks uit komt. Heleen deed verder ook de montage, die praatten we per dag door en dan ging zij verder zitten monteren. Later is Marjo van Soest er bij gekomen voor de commentaren - die werkt ook heel praktisch. Dat ging uitstekend. Ik denk dat deze film de eerste politieke film tegen het kabinet Van Agt is".

IS DAT NOU POLITIEK ?

Het werken in een groep met niet-professionele vrouwen is haar dus slecht bevallen. Werkt ze liever alleen ? "Nee. Ik zou graag een goede groep willen hebben. Samenwerken betekent, dat je betere produkten kunt krijgen en dat je meer projecten op stapel kunt zetten. Maar het lukt op de een of andere manier niet".

Vind je dat vrouwelijke regisseurs anders werken dan mannelijke ? "Ja, Vrouwen benaderen de dingen vaak anders dan mannen. Ze zijn meer met de mensen, die ze filmen, bezig, proberen ze uit hun tent te lokken, ze gaan ook op een meer huis-tuin-en-keukenachtige manier te werk. Mannen proberen in hun films vaak ook iets van hun eigen kennis te demonstreren. Mij kan het niet zoveel schelen als het in de film lijkt, dat ik niet zo goed op de hoogte ben. Het gaat er mij vooral om, dat de mensen goed uit de verf komen. Het is niet echt je ondergeschikt maken, want ik heb best showelementen en branie in me, maar het gaat mij erom hoe mensen in zo'n film naar voren komen. Vooral vrouwen komen er bij mij prima uit. Ik heb het idee, dat mannen het niet op zo'n manier aanpakken. Ik denk dat mijn film een politieke film is, waarvan je denkt: "God, is dat nou politiek ?"

Aafke Steenhuis.

Hillie Molenaar, foto Bertien van Manen.

ABORTUS

van breinaald tot
politiek steekspel

VROUWENKABARET "VROUW, BLIJF BIJ"

Een gesprek met Jo Wijngaard, Ria Post en Alie Bijl, drie vrouwen uit de kabaretgroep "Vrouw Blijf Bij".

De groep bestaat alleen uit vrouwen - 18 in totaal, waarvan er 16 zingen, één dwarsfluit speelt en één accordeon. De leeftijd van de vrouwen loopt sterk uiteen. Ze komen uit Zaan-dam. Daar is de groep ontstaan in de wijk Peldersveld vanuit een wijkwerkgroep bestaande uit vrouwen, die iedere dinsdagochtend bij elkaar komen. Op die ochtenden wordt soms zo-maar wat gezellig gepraat, maar meestal gaat de discussie over een bepaald onderwerp, waar-voor dan een inleidster (-der) uitgenodigd wordt. Zo worden in de loop van een jaar heel wat onderwerpen afgehandeld - van kinderver-zorging tot politieke partijen.

Eens per jaar wordt er in de wijk een soort markt georganiseerd, "De Pelderie", waarin al-le wijkwerkgroepen naar buiten toe vertel-len, wat ze doen. Dat kan op allerlei manie-ren: in de vorm van een stenciltje of infor-matiemateriaal in een kraampje. De dinsdagoch-tendgroep besloot nu drie jaar geleden, om op die dag wat te gaan zingen. Ze maakten op be-staande muziek liedjes over de dingen, waar ze mee bezig geweest waren. Dit sloeg zo aan, dat ook vrouwen buiten de werkgroep aan een derge-lijke activiteit mee wilden doen. En zo ont-stond de kabaretgroep "Vrouw Blijf Bij", die intussen zo'n tweemaal per maand optreedt. Meer is niet mogelijk, omdat de meeste vrou-wen een huishouden hebben en daarnaast nog werk of andere activiteiten.

HOE WORDT ER GEWERKT ?

In het begin werd er veel gepraat en nog maar weinig gerepeteerd. Dat veranderde, toen een vrouw, die wat regieervaring had uit het ama-teurtoneel, de leiding kreeg. Weliswaar werd er vanaf die tijd stevig gerepeteerd, maar er ontstond ook onvrede, omdat de andere vrouwen de leidster autoritair vonden. "We willen niet als beroeps gedrild worden, maar er plezier in houden. We willen graag goed zingen, maar we doen het ook voor onze ontspanning. En dat niet alleen. Ook naar buiten toe is het goed, dat we blijven wie we zijn. We treden meestal op voor vrouwen die voor de eerste keer het huis uitkomen. Ze moeten denken: wat zij kunnen, dat kunnen wij ook. Dan heb je een goede wer-king". De kontakten met de leidster werden ver-broken en de groep koos zich een nieuwe leid-ster, die wel moest zorgen voor de lopende za-ken van het werk in de groep en de kontakten naar buiten (dit laatste wordt nu inmiddels door een van de groepsleden gedaan), maar het uitgangspunt is: "In feite is het goed funktione-ren van de groep de verantwoordelijkheid van de hele groep en alles moet daar besproken wor-den". En nu komt de groep eens per week bij el-kaar. De ene week om te repeteren en liedjes te schrijven en de andere week om de gang van zake te bespreken. Nieuwe liedjes worden gemaakt in groepjes, die bestaan uit vrouwen, die in dat bepaalde onderwerp geïnteresseerd zijn. De on-derwerpen worden ingebracht door vrouwen uit de groep, die met een bepaald probleem zitten en nu er opgetreden wordt ook wel door het pu-bliek, dat behoefte heeft aan een liedje over een bepaald onderwerp. Zo wordt er daarom bijv.

nu een liedje gemaakt over de alleenstaande werkende vrouw.

In de groep, die een bepaald liedje gaat maken wordt eerst gediskussieerd over het onderwerp en daarna wordt er geschreven. Het komt voor, dat vrouwen bepaalde liedjes niet meezingen, omdat ze het onderwerp niet goed vinden, of de uitwerking ervan, of het niet eens zijn met die uitwerking. Zo is er bijv. een lied over vakan-tie. Over het feit, dat vrouwen in de vakantie het zelfde werk doen als thuis en dus eigenlijk geen vakantie hebben. Het liedje eindigde met: "Het is pas fijn, als man en kinderen weer naar hun werk en school zijn. Dan heb je rust". Som-mige vrouwen waren het hier niet mee eens. Wel met het begin van het lied, niet met het einde. Alsof er in de rest van het jaar geen problemen zijn. Ze zongen dan ook niet mee. Daarop is, na lange discussies het slot weggelaten, zodat nu iedereen weer mee zingt. Op dit moment heeft de groep liedjes over onderwerpen als: reclame, ab-ortus, "tijd voor school" (overblijfmogelijkhe-den voor kinderen en op elkaar afgestemde schooltijden), de moeilijkheden die vrouwen on-dervinden als ze een baan zoeken, het vrouwen-kafee, vermageringskuren, enz. Wanneer ze in de wijk optreden, wordt er ook over de buurt ge-zongen.

WIJ STAAN ER ACHTER, DUS WE ZINGEN ZE

De groep is niet, wat ze zelf noemen "Radikaal feministisch". Wel zijn er vrouwen, die verder zouden willen gaan, in feministische richting. Een ander deel is bang, dat er vrouwen afge-schrikt worden, wanneer ze te feministisch wor-den. "De vrouwen, waarvoor wij optreden zijn nog niet aan het vrouwenhuis toe. Maar op dit moment wordt de discussie hierover in de groep nog niet echt gevoerd, maar wel zijn er ont-wikkelingen in die richting. Een tijdje gele-den werden bepaalde liedjes niet gezongen, wan-neer de groep dacht, dat de vrouwen waarvoor ze optraden het moeilijk zouden hebben met die liedjes of het er niet mee eens zouden zijn. Sinds kort is dat niet meer het geval. Of ze het nou leuk vinden of niet: wij staan er ach-ter dus we zingen ze. We zingen wat we belang-rijk vinden".

Op aanvraag wordt er na het optreden ook met het publiek gediskussieerd en daar zijn erg goede ervaringen mee opgedaan. De groep treedt het meeste op op vrouweninstuifochtenden, maar ook wel op ouderavonden, voor INAS en K&O-opleidingen, het COC en op 1 mei voor de PVDA en de PSP in de Merwedehal. "Vroeger gingen we overal naar toe, waar ze ons vroegen, maar nu stellen we meer eisen. De groep waarvoor we op-treden moet uit minstens 25 mensen bestaan. Principieel hebben we nog nooit geweigerd. Dat probleem heeft zich nog niet voorgedaan".

Wat de kosten voor zo'n optreden betreft: ze vragen reiskosten f 10,- per auto. De reizen met 4 auto's, want er moeten ook twee baby's mee en wanneer de uitkoper gesubsidieerd is, vragen ze daarnaast f 50,- voor een optreden. Is die niet gesubsidieerd, dan f 25,-. Het kontaktadres van de groep is: Eugenie Maken-bach, Vijfpootveld 36, Zaan-dam. 075-170296.

Thea Roding.

(Op de wijs van het Eetslied "Om Socialisten sluit de rijen".)

Kom nu, o vrouwen, sluit de dijen,
de tijd van wachten is voorbij.
Wij zijn niet enkel voor het vrijen,
kom, laat u vormen, net als wij.
Tot nu toe was't alleen de man,
wie dacht er nu aan ons belang?
We hoeven nu niet meer te beven.
Laat ons wat meer doen met ons leven.
Het is nu tijd voor een nieuwe moraal,
dat is veel beter voor ons allemaal.
Er is zoveel voor ons te doen,
zoveel nog te doen
voor allemaal.

COBY SCHREIJER: EEN VROUWENTONG, DIE AL VROEG ZONG

Een van de eerste vrouwen die in ons land feministiese liedjes begon te zingen en daarmee vrouwenmanifestaties opluisterde, is Coby Schreijer. Onderstaand gesprek met haar is een verkorte weergave van een artikel uit *De Groene van juni vorig jaar*.

Coby Schreijer, 57 jaar, zingt al meer dan een halve eeuw. Als kleuter zat ze al op een koortje in de Amsterdamse Spaarndammerbuurt. De laatste jaren zingt ze naast balladen en volksliedjes ook veel feministiese liederen als "Brood en rozen", "Rebelse meid", "Ingenieur", "Meisje op fabriek", "Abortuslied". Ze treedt al sinds de oorlog op voor Plattelandsvrouwen, Rooie Vrouwen, bejaarden, gezinsverzorgsters enzovoort en zingt de laatste jaren ook in vrouwenhuizen. Ze is actief in de vrouwenbeweging en hielp in Haarlem, waar ze woont, een vrouwenhuis oprichten.

De vrouwencultuur gaat haar erg ter harte. Ze vertelt er over: "In het begin van de vrouwenbeweging hier vond men zingen nog niet belangrijk. In Engeland en de Verenigde Staten gebruikte men al veel eerder liedjes als strijdmiddel. De politieke partijen zongen hier trouwens ook niet meer, de VARA had zijn strijdliederen gegeneerd afgeschaft en als ik ergens met socialistiese liedjes optrad, dan was ik een oudgediende die nog zong uit de goeie ouwe tijd. Maar het klimaat is weer veranderd; vorig jaar hadden alle politieke partijen ineens weer verkiezingsliederen en in de PVDA is het weer in om "De Internationale" te zingen. Als je maar lang genoeg bezig bent kun je over een aantal dingen je schouders ophalen en grinniken. Het is de slinger van de klok."

De vrouwenbeweging begon vanaf 1975 weer veel te zingen. Dat is vooral gekomen door de vrouwenkampen op het Deense eiland Femø, door congressen in Engeland en door kontakten van de beweging met de VS.

Coby Schreijer zingt niet alleen vrouwenliedjes, ze verzamelt ze ook. Voor het tweede vrouwenfestival, dat begin september vorig jaar in het Amsterdamse Vondelpark werd gehouden, bundelde ze de liedjes die de laatste jaren tijdens manifestaties en vrouwenakties gezongen zijn. De bundel kreeg als titel mee "Sansevieria", de naam van een plant met lange puntige bladeren, die in vrijwel elke Hollandse huiskamer op de vensterbank staat. De volksnaam ervoor is "Vrouwentongen". Daarnaast werkt Coby Schreijer aan een liedboek, waarin

een honderdtal liedjes rond bepaalde thema's als wiegeliederen, vrouwen en werk, vrouwen op reis, prostitutie, huwelijk en dergelijke verzameld zijn.

VAN NOVELTY SISTER TOT FOLKSINGER.

Hoe is Coby Schreijer tot zingen gekomen?

"Na de oorlog kreeg ik het verzoek van "Radio Herrijzend Nederland" of ik weer wou optreden. Ik had namelijk vanaf 1938 in een radiokoor en in een trio *The Novelty Sisters* gezeten. Na de oorlog ging ik dus met die *Novelty Sisters* door; we zongen alle nieuwe Amerikaanse songs die over kwamen waaien: "Clang, clang, clang went the trolley", "Give me five minutes more", "I'm gonna buy a paper-doll", traden ook op in het land met het orkest van Benedict Silberman, maar aan het eind van de jaren veertig spatte het trio uit elkaar. Ik ben toen weer op het buurthuis Ons Huis in Amsterdam als zangleidster gaan werken, waar ik ook in de oorlog gewerkt had. We zongen toen veel Geuzenliederen en liederen uit Valerius-Gedenkklink, liedjes die verboden waren in de oorlog, zoals "Nederland let op uw zaak". De oude liederen en balladen werden een hobby van me, daar ben ik na de oorlog mee doorgedaan.

Voor de oorlog zong de AJC, de hele jeugdbeweging, natuurlijk al volksliedjes. Men zette zich af tegen de amusementscultuur. In bundels als "Jan Pierewiet", "Zangzaad" en "Het wuivende riet" zat echter veel Duits materiaal, veel vertaalde Duitse wanderlieder. Na de oorlog wilde men het Nederlandse lied stimuleren, mensen als Job Pollmann en Piet Tiggers hebben daar een belangrijke rol bij gespeeld. Men heeft toen het *Nederlands beraad voor de volkszang* opgericht en er werden allerlei kursussen en congressen over het volkslied georganiseerd. Maar dat was meestal een duffe bedoening."

In de jaren zestig dreef Coby Schreijer jarenlang de volksliedtaferele *De Waag* in Haarlem. Ze haalde tal van bekende folksingers naar de Waag, zoals Pete Seeger, maar ook veel toen nog onbekende, en zangers als Boudewijn de Groot en Wannes VandeVelde begonnen bij Coby Schreijer hun carrière. Door geldgebrek moest ze ermee ophouden. Ze ging zich daarna steeds meer voor vrouwenliedjes interesseren. Hoe kwam dat?

"Ik had in *De Waag* vaak gemerkt dat jongeren zich geneerden als ik een minnelied zong. Protestliederen over Vietnam dat vonden ze best, maar ze vonden me te oud voor liefdesliedjes. Ik zei: "Maar liefde bestaat altijd!". Ze drukten me terug in een rol die ik niet wilde. Ik was toe aan een nieuw programma waarin ik mijn visie op de situatie van vrouwen wou geven en in 1967 begon ik ermee. Ik wou alles lezen wat er over vrouwen geschreven was, kreeg *Eveline*

Coby Schreijer en Joan Baez.

Sullerot in handen, ik ging toen door zo'n molen heen, allerlei dingen die ik in mijn leven gedacht had stonden daar op een rijtje. Ik was vanaf het begin bij MVM. Ik ben zelf liedjes gaan schrijven, en heb later de grammofoonplaat *"Rebelse meid"* gemaakt.

OUDEDIENDE OF VOORLOPER

Op dit moment is Coby Schreijer lang niet meer de enige zingende feministe in Nederland. Behalve professionele zangeressen als Natascha Emanuels en haar kabaret, schieten ook de vrouwenkoren uit de grond. Deze koren maken vaak eigen liedjes, maar meestal worden er nieuwe teksten op bestaande melodiën gemaakt. Zou het niet goed zijn om ook een eigen muziek te creëren?

Coby Schreijer daarover: "Kijk, bij protestliederen, bij alle liedjes waarvan je vindt, dat iedereen in moet kunnen vallen, daar kan het juist een extra dimensie hebben, als je een bekende melodie neemt. Denk maar aan dat abortuslied: *"Er is een kindeke geboren op aard. 't Was niet gewenst maar 't moest toch ge- baard"*. Nou, dat komt hard aan. Het is altijd zo gegaan met strijdliederen. Vroeger deed men het ook. De hele Valerius-Gedenckklank is geschreven op straatliedjes en dansdeuntjes uit die tijd. Het effect is groter".

Veel vrouwenliedjes bezingen de vrouwelijkheid en de warmte van vrouwen voor elkaar. Er zijn veel lesbische liedjes bij. "Op congressen van *"Women's Culture"* en ook hier in Nederland springt de lesbische kultuur er uit. Er worden prachtige dingen gemaakt, maar ik heb er wel wat moeite mee, dat er zo weinig rekening gehouden

wordt met de gewone huisvrouwen, voor wie het al zo'n stap is om naar een VOS-cursus te gaan. Die schrik je af met ideeën dat je pas echt een feministe bent als je mannen uit je leven schuift.

En die verheerlijking van het vrouwelijke, dat bekijk ik met enige verbazing. Er zit ook een tegenspraak in. Als ik lees over *"maantijd"*, hoe wij vrouwen met de natuur verbonden zijn, dan denk ik: "Maar jullie zitten tegelijk te kanken over de last van menstruatie en van kinderen. Er is een soort mythologie aan't ontstaan, die bij mij niet aanslaat. Ik ben daar te nuchter voor".

Een oudgediende of een voorloper: het wordt allebei van Coby Schreijer gezegd. Socialistische strijdliederen zingen als dat niet meer in de mode is; folksongs zingen als dat nog oubollig gevonden wordt; feministische liederen, die hun tijd vooruit zijn. Hoewel de verbinding van feministische liederen en volksliedjes in het buitenland veel meer voorkomt, zoals bij de Amerikaanse zangeressen Mimi Farina, Joan Baez en Malvina Reynolds en bij de Engelse Peggy Seeger, Sandra Kerr en Frankie Armstrong, valt die combinatie in Nederland niet zo lekker. Volksliedjes worden al gauw met geitsharen sokken uit de jaren dertig geassocieerd, feministische liedjes met zelfverzekerde jonge amazones die mannen aan hun laarzen lappen. Coby Schreijer, die deze kultuurkloof probeert te overbruggen, is noch tot het ene, noch tot het andere type terug te brengen. Het is een stevige, sympathieke vrouw van middelbare leeftijd met ontzettend veel energie en plannen.

Aafke Steenhuis.

MARIETJE NAAR DE ARBEIDSBEURS
(Wijze: Catoetje.)

Marietje is naar de arbeidsbeurs geweest, arbeidsbeurs geweest;
ze kon worden wat ze wou, ze kon worden wat ze wou,
ook al was het maar een vrouw, want dat steekt niet meer zo naïw.
Dan word u machinist op de grote vaart, op de grote vaart, riep zij.
Wie zorgt dan voor man en kinders, riep de maatschappij,
wie zorgt dan voor man en kinders, riep de maatschappij.
Ik kon worden wat ik wou ! riep Marie, doe niet zo flauw !
Er zijn grenzen voor een vrouw, grenzen, grenzen...

Nou, dan wordt ik maar stewardess, stewardess riep zij.
Ook dan mag je niet getrouwd zijn, riep de maatschappij,
en zeker niet te zwaar gebouwd zijn, riep de maatschappij.
Ik kon worden wat ik wou ! riep Marie, doe niet zo flauw !
Er zijn grenzen voor een vrouw, grenzen, grenzen...

Dan word ik minister-president, president riep zij.
Mannen stemmen op mannen riep de maatschappij,
en vrouwen stemmen ook op mannen, riep de maatschappij.
Ik kon worden wat ik wou ! riep Marie, doe niet zo flauw !
Er zijn grenzen voor een vrouw, grenzen, grenzen...

Marinus is ook naar de arbeidsbeurs gegaan, arbeidsbeurs gegaan;
hij kon worden wat hij wou, als heer der schepping, maar al gauw
bleek dat 't moeilijk worden zou, moeilijk worden zou,
want: ik wil graag een parttime baan, een parttime baan, riep hij.
Hoe moet dat dan met je carrière, riep de maatschappij,
hoe moet dat dan met je carrière, riep de maatschappij.
Maar ik kon worden wat ik wou ! riep Rinus, doe niet zo flauw !
Je bent een kerel en geen vrouw ! Een kerel, een kerel.

Dan word ik leider op een peuterscrèche, peuterscrèche riep hij.
Gunst, wat ben jij een Jan Hen, riep de maatschappij,
gunst, wat ben jij een Jan Jurk, riep de maatschappij.
Ik kon worden wat ik wou ! riep Rinus, doe toch niet zo flauw !
Je bent een kerel en geen vrouw ! Een kerel, een kerel.

(Gesproken:) En je kunt de tijd niet teruggaaien, dat merkte Marie:

Dan word ik huisvrouw en moeder van een groot gezin, een groot
gezin, riep zij.
Twee kinders en niet meer, riep de maatschappij,
de Club van Rome zegt: niet meer ! riep de maatschappij.
Ik kon worden wat ik wou ! riep Marie, doe niet zo flauw !
Er zijn grenzen voor moeder en vrouw
en de mannen blijven in touw
en de mensen staan in de kou.
Zo'n maatschappij moet veranderen, en gauw !

MUZIEK EN ZANG TER ONDERSTEUNING VAN
DE VROUWENSTRIJD

We praten in het Vrouwenhuis in Amsterdam, waar
de vrouwen van het fem-sockoor "Breek Uit" elke
maandagavond repeteren. Willy Reedijk, Barbara
Lavel, Anneke Meijsen en Charlotte Knoppers pra-
ten niet namens het koor, omdat er nog niet zo-
veel gezamenlijke standpunten zijn. Daarvoor
bestaat het koor nog te kort. De vrouwen van
het FemSoc-Koor en -orkest werken of studeren;
het koor is ongeveer 25 vrouwen groot. Sinds
kort is het koor aangesloten bij het Cultureel
Front.

HET ONTSTAAN VAN HET KOOR.

Willy: Ik loop al jaren rond met het idee om met
mijn muzikale mogelijkheden meer te doen dan tus-
sen de huiskamerdeuren spelen. Ik ben actief in
de vrouwenbeweging en wil mijn muzikale kennis
daaraan dienstbaar maken. In april heb ik uit
kwaadheid een lied gemaakt en een aantal vrouwen
opgebeld om dat lied op de 1 mei manifestatie
te zingen. We hebben dat gedaan en het was een
groot succes. We zongen tijdens de demonstratie

op de kar van het Zomerstraattheater en traden
op op de manifestatie. Daar deden we een oproep
om een koor en orkest te gaan vormen. De vrouwen
waren zo enthousiast en de toeloop was zo groot
dat we na enkele weken een stop moesten instel-
len.

Anneke: Ik was ook al een paar jaar in de vrou-
wenbeweging en wilde weleens wat anders dan al-
leen verbaal en met akties bezig zijn. Ik zing
graag en vond het idee prima.

Charlotte: Ik heb met huisvrouwengroepen gewerkt
en ben actief in de fem-soc beweging. Eerst dacht
ik "ik kan niet zingen, maar wil het wel". Maar
het gaat steeds beter door het oefenen en het
optreden. Het zingen gaat vooruit.

Barbara: Ik kwam om te zingen en herinnerde me
later dat ik vroeger fluit had gespeeld. Toen
ben ik bij mijn ouders die fluit op gaan halen.
Zo zijn er op verschillende manieren steeds meer
instrumenten gekomen. We hebben ook nog een pia-
no, accordeon, viool en gitaren.

Anneke: Nu, na een aantal optredens, ontdekken we
pas wat de mogelijkheden zijn en komen er steeds
meer ideeën.

Charlotte: We zijn begonnen met zingen en pas la-
ter bleken er verschillen te zijn, bijvoorbeeld

wat betreft tekstbeoordeling. We hebben toen een weekend gehouden met alle vrouwen over wat we met het koor willen en hoe we de relatie zien tussen socialisme en feminisme. We wisten nog erg weinig van elkaar en op de koorbijeenkomsten vond geen discussie plaats. In het weekend hebben we ook een aantal teksten besproken.

Barbara: In het begin werd er niet over verschillen van mening gepraat. Het lied "*Socialisme voor ons allemaal*" was een aanleiding tot discussie. Er waren vrouwen die het woord "socialisme" wilden vervangen door "feminisme", en vrouwen die niet voor linkse partijen, vakbonden en 1 mei vieringen wilden zingen, maar alleen voor vrouwen.

Anneke: Nu stellen we meer eisen aan elkaar. Er is meer discipline tijdens de repetities. Dat moet ook wel als we serieus aan de ontwikkeling van vrouwenkultuur willen werken. De functie van het koor is niet in de eerste plaats intern gericht, alhoewel gezelligheid wel belangrijk blijft.

THEMAKEUZE EN WERKWIJZE.

Willy: Alle liedjes gaan over de positie van vrouwen. Ze gaan over huisvrouwen en politiek actieve vrouwen in partijen en vakbonden. Juist in de linkse beweging zie je nog vaak patriarchaal gedrag de kop opsteken. We hebben inmiddels een aantal liederen die we kunnen zingen: "*Socialisme voor ons allemaal*", "*Vakbondslied*", "*Suffragettelied*", (uit de geschiedenis van de vrouwenstrijd), "*Pillendoos*" (over de frustraties van vrouwen thuis, waarom ze alcohol drinken en valium slikken), "*Vrouwen in De Pijp*" (over de positie van vrouwen in buurten), "*Abortuslied*", (voor acties en demonstraties). De teksten en de muziek maken we zelf.

Anneke: Als we gevraagd worden zoeken we liedjes die passen in het kader van het optreden. We kijken naar waar we optreden en voor wie. Niet alle aanvragen worden geaccepteerd.

Willy: De discussie speelt zich vaak af rond de vraag: moeten we de buurten in of bijvoorbeeld voor PSP-vrouwen zingen? De meningen daarover zijn verschillend. We gaan weer een weekend organiseren om daarover te praten.

Charlotte: Ik kies voor het zingen voor vrouwen. Ik wil bijvoorbeeld zingen voor vrouwen in De Pijp, maar misschien niet voor vrouwen in de studentenvakbond, omdat die tot nu toe weinig aandacht aan de vrouwenstrijd hebben geschonken. Als er bijvoorbeeld een ABOP-vrouwencongres is, kunnen we daar een functie hebben omdat er dan een duidelijke relatie is. Bij de ASVA is dat niet zo.

Willy: Misschien kun je juist door daar te zingen een discussie stimuleren. We hebben natuurlijk verschillende functies, afhankelijk van het kader van het optreden en de groep die ons vraagt. Bij elk optreden zouden we wat kunnen vertellen over de achtergrond van de liedjes.

Barbara: De onderwerpen komen vaak uit de actualiteit of uit aanvragen. Zo gaan we een lied maken over de relatie tussen vrouwenstrijd en vrouwenstrijd voor een optreden in Gent voor "*De Rode Vlinder*", een revolutionaire homo-groep.

We hebben ook geprobeerd te kijken naar "wie werkt waar", om zo vrouwen vanuit hun werksituatie een lied te laten maken. Dat was te geforceerd. We hebben een commissie gehad, die repertoire verzamelde, maar daar kwam ook weinig uit.

Willy: Er is nu een muzikale leiding die repertoire voorbereidt en koor en orkest leidt. Door de hele groep worden hun voorstellen van kritiek voorzien. De teksten en muziek worden besproken en ook het zingen zelf. Dat loopt nu prima. Belangrijk was dat we elkaar beter leerden kennen

FemSoc-Koor "Breek Uit".

en zicht kregen op elkaars mogelijkheden. In het begin voelden vrouwen die een lied hadden gemaakt zich snel aangevallen door kritiek. Dat gaat nu veel beter.

Anneke: We hebben geen buitenlandse liederen op het repertoire. Omdat we werken binnen de Nederlandse vrouwenbeweging en het als onze taak zien om hier de vrouwenstrijdkultuur op te bouwen. We starten vanuit de mogelijkheden die er zijn.

Willy: Wat het orkest betreft betekent dat, dat we eksperimenteren met klassieke en barokke elementen. De klassieke achtergrond zal steeds meer worden ingeruild voor bruikbare technieken. Al eksperimenterend hopen we zo een eigen stijl te ontwikkelen.

DE FUNKTIE VAN HET KOOR.

Anneke: Het criterium is altijd de versterking van de vrouwenbeweging. In principe treden we op voor alle organisaties die serieus de vrouwenstrijd ondersteunen. Op 1 mei deden we bijvoorbeeld bewust mee aan de manifestatie om de vrouwenstrijd onder de aandacht te brengen.

Charlotte: We zingen voor allerlei groepen vrouwen, fem-soc vrouwen, vakbondsvrouwen, huisvrouwen, maar altijd binnen een kader dat de specifieke vrouwenpositie aangeeft.

Willy: We zingen hoofdzakelijk vrouwenliederen, maar ik vind dat er ook socialistiese liederen en anti-fascistiese gezongen kunnen worden.

Charlotte: Maar dan alleen als daarin een link wordt gelegd naar de dubbele onderdrukking van vrouwen.

Barbara: Ik vind dat we eerst de traditie van de vrouwenkultuur moeten ontwikkelen.

Anneke: Ik vraag me af of we socialistiese liederen moeten zingen, andere groepen doen dat al. Ik geef voorrang aan de ontwikkeling van vrouwenkultuur, maar sluit niet uit dat we later socialistiese liederen gaan zingen.

Willy: Ik denk dat wij als fem-sockoor nog een belangrijke functie kunnen hebben. De vrouwenbeweging is erg heterogeen en volop in discussie over de relatie tussen feminisme en socialisme. Wij kunnen door het maken en zingen van liederen een bijdrage leveren aan deze discussie.

Annemieke van den Brink.

Revolutionaire vrouwen
vechten voor een andere maatschappij
zonder uitbuiting en onderdrukking
bevrijd van alle heerschappij.

refrein:

Kameraden, we moeten niet bouwen
op seksisme en oude moraal.
Strijden wij allen, mannen en vrouwen.
Socialisme voor ons allemaal.

Lieve vrouwen, laat je niet bedotten.
Zelf strijden voor ons recht,
niet voor de halve arbeidersklasse.
Vrouwen samen: sta op je recht.

Ja, we kozen voor het socialisme.
Socialisme is in ons belang.
Maar de onderdrukking van vrouwen
bestaat nu al veel te lang.

Eeuwenlange onderdrukking van vrouwen
en ook het kapitaal profiteert ervan.
Maar ied're maatschappij tot nu toe
was die van de man, van de man.

Wij laten ons niet langer domineren
en verklaren onze lieve rol failliet.
Onze strijd zal de tijden doen keren
en een weg terug is er niet.

Hieronder volgt een nog zeer onvolledige lijst van groepen en vrouwen, die door hun kultuuractiviteit de feministische beweging ondersteunen:

MUZIEK:

Popgroep Gerania,
Nieuwe Herengracht 29",
Amsterdam.
020-237215.

Trekkadilla's (accordeons),
2de Kelnestraat 107",
Amsterdam.
020-831042.

Nelleke Burg,
Huidenstraat 9",
Amsterdam.

Vinger in de pap (kabaret),
Wjitteringswei 67,
Oldeborn,
Friesland.

Vrouw blijf bij (kabaret),
Vijfpootveld 36,
Zaandam.
075-170296.

Coby Schreijer,
Anslijnstraat 29,
Haarlem.
023-325730.

Vrouwenkabaret Natascha Emanuels,
Elleboogsteeg 12,
Amsterdam.
020-264735.

De Kontramien (koor),
Eekmolenweg 40,
Wageningen.
08370-17120.

Krimpvrige Vrouwen (koor),
Helena Rietbergstraat 15,
Gouda.
01820-11609.

Uitstrijkje (strijkensemble),
Lijnbaanstraat 25,
Amsterdam.
020-238198.

Brood en Rozen (koor),
Kromhout 104,
Dordrecht.
078-40875.

De Houten Keeltjes (koor),
Mathenesserlaan 357a,
Rotterdam.
010-256581.

FemSocKoor "Breek Uit",
Orteliusstraat 51",
Amsterdam.
020-124711.

Vrouwenkoor Den Haag,
Loosduinse Kade 64,
Den Haag.
070-413626.

MIME:

Carleen Teensma,
Tichelstraat 12",
Amsterdam.
020-251841.

TONEEL:

De Straatmeiden,
Rustenburgstraat 325a,
Amsterdam.

KLOWNS:

Strip en Zipper,
Amsterdam.
020-940734.

De films van Hillie Molenaar zijn om te vragen bij FUGITIVE CINEMA, Nicolaas Maesstraat 68, Amsterdam. 020-764320/714538. Kontaktadres voor de in dit nummer genoemde Stichting "Vrouwen in de Beeldende Kunst: Prinses Mariestraat 17, Den Haag. 070-635096. Cinemien, de ook genoemde verspreidingsorganisatie van vrouwenfilms, is te bereiken via het Vrouwenhuis, Amsterdam.

2. STRIJDKULTUUR EN VROUWENSTRIJD

Ook binnen het Kultureel Front is de groeiende invloed van de vrouwenbeweging steeds duidelijker merkbaar. Een van de resultaten hiervan is het ontstaan van stukken, waarin de discussie over de positie van vrouwen in de maatschappij een grote rol spelen. Om straks de discussie over de verhouding tussen de anti-kapitalistische en de anti-patriarchale strijd te kunnen voeren, is het goed, om over deze stukken meer informatie te hebben. Van waar uit zijn deze stukken ontstaan; welke opvattingen liggen er aan ten grondslag; hoe was de werkwijze tijdens het maken van de stukken? Op deze vragen gaan hieronder drie groepen in, die een stuk op het repertoire hebben, waarin de vrouwenproblematiek een belangrijke rol speelt.

VROUWEN, ALS HET AAN ONS LIGT

Toneelwerkgroep Proloog heeft de afgelopen jaren een groot aantal stukken uitgebracht. Op dit moment staan op het repertoire: "De Overval op het Pakhuis", voor kinderen van 10 tot 14 jaar (maar ook voor ouderen funktioneert dat programma prima), "Scholierenverzetje", dat de strijd van de leerlingen van het voortgezet onderwijs om zelf invloed op hun opleiding te krijgen ondersteunt, "Keihand, maar er is een grens", dat met vakbondsmensen een discussie aangaat over de functie van de bonden in de arbeidersstrijd, "Barst", een co-produktie van Bots en Proloog voor de bezoekers van Open Jongerencentra's, "Het onderwijs: een onvoldoende", voor studenten van pedagogische en sociale akademies, "Met je handen in je zakken" over werk en werkloosheid en voor werkende jongeren, "O, wat een land, wat een leven" over buurtstrijd en "Vrouwen, als het aan ons ligt". Dit laatste programma is het resultaat van een sinds twee jaar op gang komende discussie over vrouwenstrijd en de verhouding tussen anti-patriarchale strijd en anti-kapitalistische strijd. Deze discussie heeft niet alleen opgeleverd, dat er nu een vrouwenstuk op het repertoire staat, maar ook dat er geprobeerd wordt, de anti-patriarchale strijd in de andere stukken van Proloog te verwerken.

VROUWENBEVRIJDING; EEN DISKUSSIE DIE HOOG OPLOOPT.

In feite lag het plan om een vrouwenstuk te maken er al twee jaar. Door omstandigheden is het er nu pas. In die twee jaar is de belangstelling voor de vrouwenstrijd en ook de discussie er over steeds verder toegenomen. De discussies liepen door alle vergaderingen en alle onderwerpen heen.

Toen een ploeg dan ook de opdracht kreeg een vrouwenstuk te maken, was het duidelijk dat daar eerst een discussie van het hele gezelschap aan vooraf moest gaan. Want ook na twee jaar discussie ging het om een problematiek die nieuw voor ons was en waarover van een gezamenlijk standpunt geen sprake was. En aangezien het bij

ons gebruikelijk is dat de algehele politieke lijn van een stuk door het hele gezelschap goedgekeurd en gedragen moet worden, was die discussie noodzakelijk. Die is voorbereid door de ploeg die ook uitendelijk het stuk heeft gemaakt. De belangrijkste discussiepunten waren:

- Wat is patriarchaat en wanneer is het ontstaan?
- Hoe verhouden anti-patriarchale strijd en anti-kapitalistische strijd zich tot elkaar?
- Is er een autonome (dat wil zeggen: onafhankelijke van mannen en politieke partijen) vrouwenbeweging nodig?

Nu zijn dit geen discussiepunten die eenvoudig met ja of nee te beantwoorden zijn en dit artikel biedt te weinig ruimte om er op in te gaan. Maar globaal kwamen we in de plenaire vergadering tot de volgende standpunten:

Patriarchaat is niet alleen een kwestie van rolverdeling die door een ander gedrag van mannen en ook vrouwen zomaar kan worden opgeheven. Het is feitelijke persoonlijke én maatschappelijke macht die mannen hebben over vrouwen. Een macht die ook nog vaak maatschappelijk is vastgelegd. Welliswaar lopen kapitalistische en patriarchale onderdrukking vaak hand in hand, maar het is niet hetzelfde. Patriarchale onderdrukking bestond al voordat het kapitalisme er was en zal ook niet automatisch verdwijnen met de afschaffing ervan.

Dit maakt georganiseerde vrouwenstrijd noodzakelijk.

Maar, is de volgende vraag natuurlijk, hoe zit het dan met de klassenstrijd? De maatschappij is toch niet onderverdeeld in vrouwen en mannen, maar in klassen?

En dat is natuurlijk juist. De arbeidersklasse bestaat uit vrouwen en mannen, die allemaal belang hebben bij de afschaffing van het kapitalisme en dus ook gezamenlijk de strijd daartegen zullen moeten voeren.

Maar, zo luidt de vraag verder, hoe is dat dan mogelijk als binnen die arbeidersklasse geen eenheid is, wanneer vrouwen zich apart, onafhankelijk organiseren?

Het is dezelfde vraag die de arbeidersbeweging zich t.a.v. vrouwenonderdrukking en vrouwenstrijd al vaker heeft gesteld en bijna altijd kwam hetzelfde antwoord naar voren: "Mannen en vrouwen van de arbeidersklasse moeten samen strijden tegen het kapitalisme en daarin worden de belangen van allen verdedigd". Dit lijkt een redelijk antwoord, maar het gaat voorbij aan het kernpunt, namelijk dat er van werkelijke gezamenlijke strijd, dat wil zeggen strijd die ook de belangen van de vrouwen verdedigt, laat staan anti-patriarchale strijd, nooit sprake is geweest. En wanneer we kijken naar de organisaties van de arbeiders, vakbonden en partijen, dan zien we dat dit mannenorganisaties zijn waarbinnen de patriarchale onderdrukking hoogtij viert.

Daarom is een autonome vrouwenbeweging niet een gevaar voor de eenheid van de arbeidersklasse, maar is ze noodzakelijk om tot een werkelijke gezamenlijke strijd te komen. Is ze het enige middel om partijen en vakbonden te dwingen de vrouwenbelangen serieus te nemen en te verdedigen.

En het spreekt vanzelf dat vrouwenstrijd ook anti-kapitalistische strijd moet zijn, omdat het ondenkbaar is dat vrouwen binnen het kapitalisme bevrijd kunnen worden.

Foto Dick Simons.

HOE HEBBEN WE GEWERKT ?

Dit was globaal de uitkomst van de discussie in de plenaire vergadering, waarna de ploeg aan het werk ging.

We wilden een stuk maken voor een breed vrouwenpubliek en in eerste instantie gericht op vrouwen die zich organiseren als vrouw of op hun vrouw zijn. Dus: fem-socvrouwen, huisvrouwen in VJV-verband, vakbondsvrouwen, vrouwen uit VOS-kursussen, uit praatgroepen, enz.. Zo'n breed publiek maakt het noodzakelijk om in je stuk niet meteen de discussie te openen over de noodzaak van een autonome beweging en het wel en wee van die beweging op dit moment. Het maakt het noodzakelijk om op de vrouwenonderdrukking zelf in te gaan, te beginnen met de vraag: bestaat die wel? En dat is wat het grootste deel van het stuk aan de hand van het leven van Hilde aan-toont. Een leven dat door de meerderheid van de vrouwen in de zaal herkend wordt. Pas in het laatste gedeelte van het stuk wordt direkt ingegaan op het belang van de vrouwenorganisatie. Binnen de ploeg, die het stuk moest gaan maken was behoorlijk veel overeenstemming over de punten, zoals ze in de plenaire besproken waren, maar dat betekende niet, dat er geen discussiepunten overbleven.

De twee belangrijkste - in ieder geval de twee heetste punten waren: mogen/moeten er mannen meespelen in het stuk, dat we gaan maken en gaan we in op de discussies, die op dit moment binnen de vrouwenbeweging zelf aan de gang zijn ?

Wat het eerste punt betreft: degenen die vinden "geen mannen", voeren aan als argumentatie: "We vinden dat er een autonome vrouwenbeweging moet zijn. Als je dit werkelijk wilt ondersteunen,

moet je zelf in een stuk ook geen mannen mee laten spelen". De anderen, die op het standpunt staan, dat er wel mannen mee moeten spelen, gaan er ook vanuit, dat de autonome vrouwenbeweging ondersteund moet worden. Maar hoe doe je dat op de beste manier ? Als je er vanuit gaat, dat voor een groot deel van je publiek de noodzaak van onafhankelijke vrouwenstrijd nog helemaal niet vaststaat, hoe kun je die dan beter aantonen, dan door mannen in je stuk op te voeren, die door hun gedrag laten zien, hoe noodzakelijk het is om als vrouwen bij elkaar te komen. Dit laatste standpunt haalde 'n meerderheid en er spelen nu dus mannen mee.

Het tweede discussiepunt dat naar voren kwam - wel of niet ingaan op de discussies binnen de vrouwenbeweging op dit moment. Natuurlijk gaan we in op de algemene discussiepunten, zoals de verhouding anti-patriarchale strijd en anti-kapitalistische strijd en de noodzaak van een autonome beweging. Maar waar we niet op ingaan is m.n. de discussie: hoe moet de beweging worden opgebouwd, omdat we er vanuit gaan, dat dat een zaak van de vrouwenbeweging zelf is - zeker omdat wij vaak gemengd publiek in de zaal hebben.

Wat betreft de samenwerking met het publiek voor en tijdens het maken van het stuk - dat is op dezelfde manier gebeurt als bij de andere stukken van Proloog. Dus: gesprekken met vrouwen vooraf, het voorlezen van het pasgeschreven stuk en het voorspelen van de juist "gezette" scenes, waardoor - m.n. door de reacties van de "toetsgroepen" na het voorlezen - veel aan de opzet van het stuk veranderd is.

Thea Roding.

*Ze zeggen: vrouwen horen thuis te zijn.
Vrouwen zijn zwak, men moet ze beschermen.
Ze zeggen: vrouwen horen mooi te zijn,
ze moeten behagen, ze moeten verleiden.
Ze zeggen: vrouwen horen lief te zijn,
zich opofferen, zich wegcijferen.*

*Refrein: Wij zeggen:
vecht, verzet je,
maar doe het niet alleen (bis).
Vrouwen worden bevrijd door vrouwen.*

*Ze zeggen: zoek achter iedere sterke man de vrouw,
maar de geschiedenis gaat niet over jou.
Ze zeggen: vrouwen zijn de dessem van het leven,
maar zelfs de taal heeft voor jou geen woorden.
Ze zeggen: vrouwen moeten worden beschermd
en daarom sluiten ze je op.*

*Refrein: Wij zeggen:
vecht, verzet je,
maar doe het niet alleen (bis).
Vrouwen worden bevrijd door vrouwen.*

*Wij zeggen: vrouwen praat met elkaar,
maar streel niet je ketenen.
Wij zeggen: zoek naar andere vormen,
maar belazer niet jezelf.
Wij zeggen: zusterschap okee,
maar slechts op basis van jouw bevrijding.*

*Gelijkheid betekent niet: een regeling met je ^{man}
en verder blijft alles bij het oude.
Gelijkheid betekent niet: weg met het kapitaal
en verder blijft alles bij het oude.
Gelijkheid betekent niet: zusters, we begrijpen
en verder blijft alles bij het oude. ^{elkaar}*

*Refrein: Wij zeggen:
vecht, verzet je,
maar doe het niet alleen (bis).
Vrouwen worden bevrijd door vrouwen.*

EEN VLOOG OVER HET OOIEVAARSNEST

*Het Trojaanse Paard is een van de oudste
Vlaamse strijdkultuurgroepen. Het is ontstaan
uit een samenwerking van amateurs en beroeps-
akteurs in 1970, door het maken van het stuk
"Het Trojaanse Paard". Volgende stukken le-
verde heel wat succes, zodat de groep uit-
groeide tot (in 1974) 30 leden. Er werd sub-
sidie aangevraagd en gekregen, waardoor het
mogelijk werd een beroepsgroep naast een ama-
teurgroep op te richten. De amateurgroep heeft
"Eén vloog over het ooievaarsnest" gemaakt.
De beroepsgroep maakt avondvullende stukken,
de amateurgroep speelt m.n. in op acties,
bijv. rond abortus, kernenergie, e.d.*

KEUZE VAN HET ONDERWERP.

Jaarlijks komen duizenden Belgische vrouwen
in de situatie terecht dat ze zich moeten
laten aborteren. Door de achterlijke, 19e
eeuwse wetgeving in ons land worden deze
vrouwen gedwongen zich illegaal te laten
aborteren. Voorzichtige ramingen spreken
over 20 tot 40.000 klandestiene abortussen
per jaar.
Meer en meer rijst onder druk van de buiten-
parlementaire vrouwenbeweging verzet tegen
deze schandelijke praktijken. In het kader
van de parlementsverkiezingen van 1974, die
de reaktionaire regering Tindemans I aan de
macht bracht, werd om louter opportunisti-
sche redenen beloofd het vraagstuk van de
abortus "op wetenschappelijk gefundeerde
wijze" te bestuderen en eventueel op te los-
sen. Een Etische Commissie werd in het leven
geroepen die hieromtrent een advies moest
uitbrengen. Als gevolg van het halsstarrigver-
zet van katholieke zijde, viel de commissie
uiteen in twee frakties, die elk een rapport
uitbrachten. Het meest "progressieve" rap-
port, dat van de meerderheid van de raad der
wijzen, verdedigde abortus op indikatiegron-
den van psychologische en sociale aard en te-
rugbetaling door de ziekteverzekering van a-
bortieve ingreep en nazorg. In dit voorstel
werd de abortuswetgeving nog steeds niet uit
het strafwetboek gehaald, en zou de vrouw tal-
rijke administratieve formaliteiten moeten
naleven, o.a. het invullen van controleformu-
lieren, wat uiteraard de efficiëntie van de

gerechtelijke vervolging nog verhoogt.
Na publikatie van de rapporten hebben twee
kommissies van de Senaat, namelijk Volksge-
zondheid en Justitie, zich verdiept in de
abortusproblematiek en aldus de zaak alweer op
de lange baan geschoven.
Maar tegenover deze hardnekkige boycot van de
overheid staat het georganiseerd verzet van
de linkse, autonome vrouwenbeweging. In zowat
alle grote steden van het land ontstonden fem-
soc groepen die in de abortusproblematiek een
weerspiegeling zagen van onze samenleving,
die een klassen- en mannenmaatschappij is.
Een klassenmaatschappij, omdat abortus -hoe-
wel een probleem van alle vrouwen- het zwaarst
de vrouwen van de werkende bevolking treft.
Een mannenmaatschappij, omdat de vrouw het
zelfbeschikkingsrecht over eigen lichaam
wordt geweigerd. In het perspectief van een
socialistische maatschappij wordt gepoogd de
noodzakelijke band met de arbeidersklasse te
leggen.
Maar ondertussen blijft de strijd voor vrije
abortus acuut: vorig jaar stond de nationa-
le vrouwendag te Brussel in het teken van
deze kwestie, enkele maanden later werd mas-
saal gemobiliseerd voor een nationale beto-
ging voor een vrije en legale abortus.
Ook dit jaar is op 4 maart een grote nationa-
le betoging gehouden.
In deze hele kontekst wilde Het Trojaanse
Paard niet achterwege blijven en integendeel
een bijdrage leveren in de discussie over
abortus. Dit kon omdat we inmiddels rijk waren
aan twee productiegroepen, een professionele
en een amateurgroep. Terwijl de eerste groep
zich verdiepte in het materiaal voor een vol-
gend avondvullend stuk, besloten de amateurs
een agitatorisch interventiestuk van korte
duur te maken, waarmee zij zich onmiddellijk
konden inschakelen in de strijd. Overigens
zijn verschillende leden van de groep actief
in de fem-soc beweging, waardoor de groep
rechtstreeks deel kon nemen aan het debat om-
trent deze problematiek.
Dezelfde strijd dus als in Nederland, hoewel
dient gezegd dat de Nederlandse vrouwen reeds
kunnen spreken over verworven rechten, terwijl
in België officieel geen enkel centrum be-
staat. Het zijn dan ook doorgaans de beter ge-
informeerde vrouwen uit de kleinburgerij die
zich gemakkelijk toegang tot de Nederlandse

Een vloog over het Ooievaarsnest.

centra weten te verschaffen.

KEUZE VAN DE VORM.

Als gevolg van de professionalisering van een deel van de groep waren we in staat een deel van de subsidies aan te wenden om ook bij de amateurs wat aan de vormgeving te gaan doen. Er werd beroep gedaan op de medewerking van het "Zweetcombo", een rockgroep die ontstond uit het dopperskabaret (werkelozenkabaret) en die voor de muzikale ondersteuning van het stuk instond. Dit had uiteraard consequenties voor de vorm: het werd een revue-achtig stuk, met liedjes, dans en parades vol groteske figuren. Er werd bewust gezocht naar contrastrijke beelden om de scherpe tegenstellingen bloot te leggen tussen de valse moraal en gevoeligheid van de wetgever en de realiteit van wanhoop en machteloosheid van de vrouw in nood.

Het driemanschap van wetgever, politicus en kerkelijk apparaat verschijnt nu eens met grote papier-machékoppen, dan weer als hanteerbare poppen in een poppenkasttafereel. Hoe verloopt nu de handeling van het stuk? Marie, een buitenuitwerkende vrouw van 32, verwacht een derde kind. De twee kinderen zitten op school, ze is nu eindelijk uit de sleur, een bijkomende belasting zou haar job en vooral haar persoonlijk leven in het gedrang brengen.

Marie is vertwijfeld, maar ook haar man en haar vriendin op het werk weten geen raad (zou je het kind toch maar niet houden?). In haar zoektocht naar een mogelijke uitweg wordt Marie geconfronteerd met dokters, de felicitatiedienst, smartlapzangeressen, bisschoppen, rechters en politici. Doorheen de-

ze confrontatie zet zij een eerste stap naar bewustwording: zij beslist zelf een abortus te laten uitvoeren.

We hebben de figuur van Marie bewust gekozen als een illustratie van de doorsnee vrouw in België. Zij is geen militante feministe, evenmin een "sociaal geval" (ongehuwde van 15, gehandicapte van 45), evenmin dreigt er door de zwangerschap gevaar voor haar leven. Om morele redenen zouden de katholieken vruchtafdrijving bij "uitzonderingsgevallen" nog wel toestaan en daar gaat het ons uiteraard niet om: elke vrouw moet vrij en zelfstandig over de opportuniteit van een mogelijke ingreep oordelen, zelfs al zou een ideale distributie van en informatie over anticonceptiva bestaan.

ENKELE BEDENKINGEN.

Bij de voorbereiding van het stuk heeft een nauwe samenwerking tussen de twee produktiekernen plaatsgevonden. De professionelen verzamelden in de dag mee materiaal, namen interviews af van dokters en mensen uit alternatieve hulpcentra, consultatiebureau's, vrouwen groepen enz. en zochten naar personages aan de hand van improvisaties.

Dit alles werd verwerkt door de amateurgroep, standpunten over vorm en inhoud werden ingenomen, grote lijnen werden vastgelegd en het schrijverswerk kon beginnen.

Een belangrijk euvel is echter geweest - en die balans konden we pas maken toen het stuk reeds gespeeld werd - dat er een globale visie i.v.m. het totale concept van het stuk ontbrak. Dit was onder meer te wijten aan het feit dat in de discussieperiode die aan de professionalisering vooraf ging, de amateur-

groep grotendeels was uiteengevallen en dat heel wat nieuwe mensen bij de groep kwamen op het moment dat het stuk reeds op tafel lag. Wij willen dit illustreren aan de hand van de muziek. Het samenwerken met een rockgroep, waarvan drie leden overigens onmiddellijk bij Het Trojaanse Paard aansloten, was voor ons een experiment omdat we op dat vlak op geen enkele ervaring uit het verleden konden steunen. Niet alleen rezen er problemen van meer technische aard, zoals verstaanbaarheid tijdens de liedjes, gebrek aan microtechniek enz., maar vooral was er het probleem van de integratie van de muzikanten in het totale gebeuren. De louter begeleidende functie, die de muziek nu heeft, had slechts overstegen kunnen worden wanneer de muzikanten-tekstschrijvers aanwezig waren geweest bij het allerprilste begin van de produktie. Hetzelfde geldt trouwens voor de choreografie.

Op dit moment dringt de noodzaak zich op om het stuk te herwerken zowel wat betreft de duur als wat betreft inhoudelijke en dramatische draagwijdte. Dit betekent: scènes herschrijven, andere bijschrijven, een herwerkte regie, een muziekregie, enz. Het tweede onderdeel dat we aan het bestaande stuk zouden toevoegen, zou de sociaal-economische situatie waarin Marie werkt en leeft belichten. Hiermee kunnen we, samen met het eerste onderdeel, grondiger aanzetten geven tot een radicale bewustwording van het hoofdpersonage.

Weet U met welk liedje het stuk eindigt? Met het standpunt van Het Trojaanse Paard: Geen feminisme zonder socialisme, geen socialisme zonder feminisme!

Myriam, Patsy, Lief, Marleen.

STRIJD LIED

*Baas in eigen lijf,
da's een eerste bedrijf
in de strijd ter bevrijding van de vrouw.*

*Abortus uit het strafrecht
blijft het gevecht
dat we voeren, dat we voeren vandaag.*

*Mannen en vrouwen,
handen uit de mouwen.
Vervoeg onze strijd, ons gevecht,*

*Versterk onze rangen,
versterk ons verlangen
naar een ander leven, een beter leven dan nu.*

*In die nieuwe maatschappij
zal de vrouw zelf beslissen.
In die nieuwe maatschappij
is de vrouw verdomme vrij.*

*Maar die nieuwe maatschappij,
daar moet je ook voor vechten,
want zo'n nieuwe maatschappij
die komt er zomaar niet.*

*Mannen en vrouwen, handen uit de mouwen.
Vervoeg onze strijd, ons gevecht.
Geen socialisme zonder feminisme;
geen feminisme zonder socialisme.*

*Jouw strijd, onze strijd,
alle vrouwen - solidariteit.*

WIJ ZIJN VROUWEN EN WIJ VECHTEN, EEN KORT VERHAAL OVER KLASSESTRIJD

De voortzetting bestaat bijna 4 jaar en heeft inmiddels 4 stukken uitgebracht. "Bontekoe, of een gedenkwaardige reis naar de Oost" dat handelt over het Nederlandse kolonialisme in de 17de eeuw. "Man en Macht", een manifestatieprogramma, waarin met liederen en scènes wordt aangetoond, dat de strijd niet alleen in Nederland, maar internationaal gevoerd moet worden. (Dit stuk wordt weer op het repertoire genomen.) "Wij zijn vrouwen en wij vechten" wordt op dit moment volop gespeeld en is "een verhaal over klassenstrijd". En het nieuwste stuk, "De persen blijven draaien" handelt over de ideologische onderdrukking.

In de eerste opzet is het stuk "Wij zijn vrouwen en wij vechten" door De Voortzetting gemaakt om gespeeld te worden op een aktiedag van het FNV-sekretariaat voor vrouwelijke werknemers op 7 mei van het vorig jaar in Nijmegen. In de discussies die wij naar aanleiding van open repetities met o.a. organisatoren van die dag voerden, bleek het stuk juist ook voor bredere werking geschikt. Na wijzigingen die wij mede op grond van deze discussies hebben aangebracht, ziet het verhaal, dat gebaseerd is op de film "Het zout der aarde", er in het kort als volgt uit:

Op een plantage van de United Fruit Company in Arizona, USA zijn (in de vijftiger jaren) de Mexicaanse plukkers in staking gegaan voor even hoog loon als de Amerikaanse plukkers. De lange duur van de staking stelt het doorzettingsvermogen en de onderlinge solidariteit op de proef. Als er bovendien een gerechtelijk bevel komt, dat er op het terrein voor de plantage, dat eigendom is van de United Fruit Company, door de arbeiders van de plantage niet meer gepost mag worden, ziet ook de plaatselijke afdeling van de vakbond geen uitweg meer. Dan komen de vrouwen van de arbeiders met het voorstel, dat zij het posten zullen overnemen. Er wordt in het gerechtelijk bevel immers over vrouwen niet gerept.... De mannen zijn niet enthousiast, maar voelen zich voor het blok gezet. Aan de looneisen voegen de vrouwen eisen voor betere huizen en sanitaire voorzieningen toe. Zaken, al eerder in vakbondsvergaderingen ingebracht, maar altijd door de mannen als onbelangrijk afgestemd. Tijdens het verdere verloop van de staking ontwikkelen de vrouwen hun eigen strijdmethodes. Als er tot huisuitzetting van de ergste oproerkraaiers wordt overgegaan, wordt dit door gezamenlijke actie van mannen en vrouwen verhinderd. De staking wordt zo tot een gedeeltelijk succes gemaakt. Alle gebeurtenissen dragen er toe bij dat in het vervolg mannen en vrouwen samen praten over de door hen aan de plantage-eigenaar te stellen eisen.

Tot zover het verhaal zelf. Globaal gesteld

WIJ ZIJN VROUWEN EN WIJ VECHTEN

willen wij met dit verhaal de noodzakelijkerwijs veranderende houding van mannen en vrouwen laten zien, nadat de vrouwen de stap hebben gezet om uit de besloten, huiselijke bezigheden te komen. Ze zijn zich bewuster geworden van hun positie en laten zich na de staking, die breder opgevat wordt dan als een eksklusieve mannen-aangelegenheid, niet meer zo gemakkelijk de keuken indrijven als daarvoor. Door hun ervaringen nemen ze een andere houding aan en eisen van hun mannen dat zij ook veranderen, als dat al niet gebeurd is. Er treden fundamentele wijzigingen op in de traditionele verhoudingen tussen mannen en vrouwen.

Ook willen wij laten zien dat de strijd tot bestaansverbetering, leidend tot directe klassenstrijd, niet een zaak is van arbeiders alleen. Het is de strijd van een gehele klasse. Ook de ondergeschikte positie van de vrouw is een onderdeel van het kapitalistische systeem, hetgeen niet automatisch inhoudt dat na de omverwerping van dit systeem deze ondergeschikte positie zal zijn opgeheven. De strijd voor het socialisme zal daarom onvolledig zijn als er geen vrouwenstrijd gevoerd wordt, en omgekeerd heeft vrouwenstrijd geen perspectief als die niet direct verbonden wordt met de strijd voor het socialisme.

Het zal uit bovenstaande duidelijk zijn, dat

wij als groep noch de radikaal-feministische opvatting binnen de vrouwenbeweging onderschrijven, noch dat wij vinden dat alle problemen na de revolutie vanzelf zijn opgelost. Het werken aan het stuk heeft aanleiding gegeven tot zeer veel discussies tussen de leden van de groep zelf. Volstrekte eensgezindheid van opvattingen bestaat op het ogenblik niet binnen de groep.

De gezamenlijke discussie beweegt zich momenteel rond de inhoud van het begrip "autonomie" van de vrouwenstrijd; de problemen van de op dit moment te stellen al of niet revolutionaire eisen en rond de ideologische momenten in de onderdrukking van zowel vrouwen als mannen.

Aan de hand van het stuk, dat een klein half uur duurt, denken wij over al deze dingen goed te kunnen discussiëren met scholieren in het voortgezet onderwijs, bijvoorbeeld in het kader van projecten over emancipatie e.d. Maar ook met mannen en vrouwen op bijeenkomsten van NVV en/of aangesloten bonden, VOS-kursussen, manifestaties van politieke partijen en Derde Wereld-bijeenkomsten, waar de verbinding tussen de strijd die elders gevoerd wordt met de hier te voeren strijd aan de orde wordt gesteld.

De Voortzetting.

3. VROUWEN IN DE STRIJDKULTUUR

Het is vanzelfsprekend, dat de vrouwen in de strijdkultuur er steeds meer op uit zijn, om hun eigen positie als vrouw binnen strijdkultuurgroepen ter discussie te stellen. De redactie heeft vrouwen van drie groepen hierover een aantal vragen gesteld:

DE ANTWOORDEN VAN DE VROUWEN VAN SATER

Denken jullie, dat er vrouwenonderdrukking bestaat en dat vrouwen strijd moeten leveren tegen die onderdrukking?

Ja.

Wat is jullie situatie binnen jullie groep?

Bij Sater werken 14 mensen, waarvan 6 vrouwen en 8 mannen. Numeriek zijn we in de minderheid dus. Bij Sater is er een "Info" (plenaire vergadering) en een "Drie-poten" (de voorbereidingskommissie van de Info). Die bestaat uit de zakelijke leiding (tot nu toe een vrouw), een regisseur, iemand van de techniek (een man) en bij toerbeurt een acteur/trice. Kommissies worden altijd gekozen op basis van voorkeur van de mensen zelf om in die kommissies te zitten. Daarbij is het soms nodig en belangrijk, dat er een vrouw in die kommissies zit, want vanzelfsprekend is dat niet. Onder de vrouwen van Sater bestaan uiteenlopende meningen over onze situatie binnen het gezelschap. Sommigen vinden dat er (haast) geen onderscheid gemaakt wordt tussen mannen en vrouwen, anderen heel duidelijk wel. We hebben hier nog heel weinig over gepraat, zodat het moeilijk is om een vrij precies antwoord te geven.

Hoe zit het met de manier en snelheid van discussieren in de plenaire vergadering en/of de kommissies en de deelname van vrouwen daaraan?

Sommigen (zowel mannen als vrouwen) zijn behoorlijk welbespraakt binnen Sater. Anderen (ook zowel vrouwen als mannen) hebben moeite om niet dicht te klappen bij al te veel verbaal geweld, moeite om precies te formuleren wat je bedoelt, en ook de ruimte te klaimen om in plaats van met volledig uitgewerkte voorstellen te komen, rustig de boel eens te overdenken. Het gebeurt allemaal wel over het algemeen en er wordt redelijk naar elkaar geluisterd. De moeite die mensen soms persoonlijk hebben met bepaalde besluiten zijn bespreekbaar, hoewel steeds vóór-op staat, dat vrouwenproblemen door vrouwen zelf aangekaart moeten worden. Dit gebeurt echter te weinig. Sommige mannen en vrouwen hebben vanuit hun positie bij Sater een voorsprong wat betreft informatie. De autoriteit die dat onherroepelijk met zich mee brengt, valt vaak niet te nivelleren.

Is vrouwenonderdrukking een thematisch onderdeel van de stukken, die gemaakt zijn en nog worden?

Drie jaar geleden zijn binnen Sater de eerste discussies gevoerd over vrouwenonderdrukking, vrouwenstrijd, e.d. Dat ging allemaal heel moei-

lijk, veel weerstand en zo. In "Niks aan de hand" en "Wegens reorganisatie gesloten" zijn hele voorzichtige, minimale pogingen gedaan, om er iets mee te doen. De DAF-productie had duidelijk een hink-stap-sprong karakter, wat de vrouwenrollen betreft. In "De Juf van de Czaar Peterstraat" is duidelijker geprobeerd om de positie van vrouwen en hun verzet te integreren in het totaal van de produktie. Aangeven waarom vrouwen strijd moeten voeren en hoe, is tot nu toe nog niet in de vorm van een perspectief voor vrouwen naar voren gekomen, omdat de discussie daarover binnen Sater nog niet gevoerd is en we in het laatste stuk gekozen hebben voor een vrouw, die nog maar net zich bewust is van haar positie. De strategie lijn zit in "De Juf" in zoverre, dat solidariteit tussen de Juf en de arbeidersvrouw aangegeven wordt en de solidariteitslijn tussen de Juf en de bankiersvrouw afgebroken wordt.

Dat waren onze antwoorden. Met veel 0 groeten,

Irma, Ellis, Yvon, Ciska, Cis.

DE POSITIE VAN DE VROUWEN BINNEN DE NIEUWE KOMEDIE

Dit jaar, tijdens de kontraktbesprekingen kwamen alle vrouwen, zonder daarover van tevoren met elkaar te hebben gepraat, met hun "vrouwenproblemen". (Zowel t.a.v. de privé-situatie - de verhouding werk-gezin - als t.a.v. de manier van omgaan met elkaar binnen het gezelschap.) Dat verbaasde niet alleen de mannen van het gezelschap, maar vooral onszelf. In diezelfde tijd kwam de brief van de vrouwen van Genesis. In deze brief werden een aantal discussiepunten aangegeven over de positie van vrouwen in het algemeen en binnen strijdkultuurgroepen. Die brief was bedoeld als eerste aanzet voor de discussies op de voorbereidingsbijeenkomst voor het studie-weekend van het Kultureel Front over "Vrouwen en de Strijdkultuur". De vrouwen van de Nieuwe Komедie gingen bij elkaar zitten om de brief te bespreken en over onze eigen situatie te praten.

Tot nu toe hebben we nog niet veel meer gedaan, dan wat rommelig, lachend en elkaar in de rede vallend, werkervaringen uitwisselen. Opvallend is, dat gebeurtenissen of moeilijkheden, waar je jarenlang van dacht: "Dat zal wel aan mij liggen", nu ze uitgesproken zijn, niet meer zo individueel blijken te zijn.

Dat het zo moeilijk is om een uurtje per week bij elkaar te gaan zitten, zegt al iets over het feit, dat het niet vanzelfsprekend is om over vrouwenproblemen te praten, laat staan om ze voortdurend aan de orde te stellen. Er moet nog een lange strijd gevoerd worden.

Er zijn vrouwen, die zeggen geen behoefte te hebben aan theorievorming, anderen hebben die behoefte wel. Belangrijk is in ieder geval onderlinge solidariteit op te bouwen. Tot nu toe waren we verdeeld en ieder van ons twijfelde

niet aan de gelijke positie van mannen en vrouwen binnen de Nieuwe Komedie. Daarom moeten we beginnen om ons eigen gedrag in het werk te analyseren én ons gedrag ten aanzien van elkaar.

De eerste moeilijkheid is precies te onderscheiden, wat nu een probleem is, ontstaan of in stand gehouden door rolpatronen en patriarchaal denken of een probleem ontstaan vanuit de privésituatie. Je bent snel geneigd, een boel af te schuiven op je privéleven. Een voorbeeld: de thuissituatie wordt gezien als een privézaak, of je getrouwd bent of niet. Maar omdat bij het toneel de gezinsdagindeling doorbroken wordt, komen mensen met een gezin in de knel. Iedereen, zowel mannen als vrouwen passen hun privéleven aan in verband met hun werktijden. Voor mensen met een gezin betekent dit schuldgevoelens, omdat je óf je werk óf je gezin te kort doet. En voor alleenstaanden betekent dit, dat het moeilijk is om je sociale kontakten te onderhouden. Zo blijkt, dat zaken, die worden behandeld als puur privé, een maatschappelijke oorzaak hebben. Waarom wij dit voorbeeld stellen? Dit is niet alleen het probleem van de vrouwen van de Nieuwe Komedie. Toch worden deze zaken als puur privé behandeld. Wij willen ze uit die sfeer halen en plenair bespreekbaar maken.

KOM MAAR EENS MET FEITEN

Een andere moeilijkheid is, dat we aan de mannen van het gezelschap duidelijk proberen te maken, wanneer en hoe we vrouwenonderdrukking ervaren. Je durft het woord niet eens te gebruiken, omdat er voortdurend feiten worden gevraagd. Wat voor ons feitelijk is, blijkt niet altijd door anderen zo te worden gezien. De functie van de vrouwengroep is o.a. een weerbaarheid op te bouwen en door het praten over eigen ervaringen ons trainen in het opkomen voor eigen (vrouwen-) belangen en in het for-

muleren ervan.

Tijdens de plenaire vergaderingen klappen er een aantal van ons dicht. Moeten we meedoen met het "Tweede Kamertje"spelen, met die zelfverzekerde manier van praten, met de discussies overheersen? Dat is juist een mechanisme, dat we willen bestrijden. Er zijn vrouwen, die zeggen, dat ze na jarenlange aanpassing al zo'n mannengedrag hebben overgenomen, dat ze nergens last van hebben. Die manier van praten is ook wel erg verleidelijk, omdat - als je wilt dat er naar je geluisterd wordt - een zog. zakelijke ("mannelijke"- zeggen sommige vrouwen) aanpak wordt verlangd. Te emotioneel gebrachte discussiebijdragen, ook al hebben ze een politieke inhoud, maken geen indruk, terwijl hetzelfde, op een rationele wijze gebracht, wel een werking heeft.

De vrouwen zijn bij de Nieuwe Komedie "numeriek" in de minderheid: 9 vrouwen - 19 mannen. Er zit geen vrouw in de dagelijkse leiding, alhoewel daarvoor wel vrouwen kandidaat waren. We missen een vrouw in de dagelijkse leiding, omdat veel problemen, waar wij gewoon eens over willen praten, alleen formeel worden afgehandeld.

ALLE STUKKEN VROUWENSTUKKEN

Binnen de verschillende produktiegroepen valt het niet mee om de vrouwenproblematiek aan de orde te stellen. De angst om van alle stukken "vrouwenstukken" te maken, is groot. Of we een speciaal vrouwenprogramma zullen gaan maken of konsekwent de vrouwenproblematiek binnen alle produkties aan de orde moeten stellen, is een vraag, waarover nog geen overeenstemming bestaat. In het programma "Gans het raderwerk..." vonden de vrouwen, dat de vrouwenrollen te weinig waren uitgewerkt en dat de functie van vrouwen in strijdsituaties, zoals in de stakingen van 1903 niet uit de verf kwam. De vrouwen in deze produktie hebben

maar een dienende en ondersteunende functie t.a.v. de mannenrollen. Op een andere manier gaat dit ook op voor de vrouwenrollen in andere produkties, bijv. in het programma over gezondheidszorg. Daarin komt een razend mooie arts voor, die zeer harde opmerkingen maakt, omdat dat zo'n boeiend contrast vormt. We hopen, dat het gezamenlijk bespreken van dit soort voorvallen in de vrouwengroep er toe bij zal dragen, dat de vrouwenproblematiek serieus genomen zal worden. We zullen dat samen moeten bereiken, omdat we niet alleen in het gezelschap, maar ook in de produktiegroepen in de minderheid zijn.

VROUWELIJKE KRACHT GEVRAAGD

Op ons kantoor doen, net als op ieder kantoor, vrouwen het "vrouwenwerk", zoals typen, organiseren, contacten onderhouden met relaties, telefoon opnemen, enz. Als Dea, onze kleedster, (de "moeder" van de Nieuwe Komedie) er niet is, wordt in 9 van de 10 gevallen het huishoudelijk werk door de meisjes van het kantoor gedaan. Als er op het kantoor een vakature is, wordt er om een "vrouwelijke kracht" gevraagd, terwijl een man het werk evengoed zou kunnen doen. Vaak ook wordt de meisjes gevraagd om koffie te serveren, vooral bij gesprekken met belangrijke personen. Bovendien heeft het kantoor ook nog een pleisterplaatsfunctie: je kunt daar werkjes laten doen - de sekretaresses knuffelen en zeggen: "Schatje, doe je dat even voor me ?" Ook daar wordt in de vrouwengroep over gepraat.

Alle vrouwen zijn binnen en buiten de Nieuwe Komedie bewust en actief bezig met de vrouwenproblematiek, in Fem-Socgroepen, in praatgroepen, door te lezen en over de eigen ervaringen te praten. En daar gaan we mee door, want er moet nog veel gebeuren.

Cecile van der Poel en Annemieke van den Brink.

DE ANTWOORDEN VAN ANETTE EN HADASSA, VROUWEN VAN HET AMSTERDAMS STADSJOURNAAL

Hoe werken jullie binnen jullie groep ?

3 mensen hebben het initiatief genomen om het Amsterdams Stadsjournaal op te richten. Deze drie mensen zijn nog steeds de enige 3 vaste full-time krachten, de rest van de groep bestaat uit vrijwilligers. Eens in de week is er een algemene vergadering met alle medewerkers, waar alle zaken w.b. de voortgang van het werk besproken worden. Sinds kort is er een soort dagelijkse leiding, bestaande uit de 3 vaste medewerkers, die praktische zaken regelt, om zodoende de algemene vergadering te ontlasten. De films die gemaakt worden, worden door Figitive Cinema gedistribueerd en zo mogelijk gaat er een begeleidingsgroep mee om achteraf gezamenlijk de vertoning te kunnen bediskussieren. De films worden zoveel mogelijk voor de geëigende publieksgroep vertoond, zoals werkende/ werkloze jongeren, scholieren, studenten en arbeiders.

Wat is jullie functie binnen de groep en heb je het idee dat je als vrouw anders behandeld wordt door de mannen, als de mannelijk leden van het Stadsjournaal ?

Een van die 3 vaste medewerkers is Anette. Ha-

dassa is vrijwilligster en loopt stage bij het Stadsjournaal, vanuit de filmakademie. Anette is regisseuze wat betekent dat ze een specifieke inbreng heeft vanuit haar vakgebied. Hadassa is wat korter bij de groep en meent dat dát nog wel eens problemen oplevert: "Het is eerder een verschil tussen de 'oude garde' en de nieuwkomers, dan het verschil tussen mannen en vrouwen, dat maakt dat bijv. in een vergadering de een meer zijn mond open doet dan de ander. Veel tijd voor inwerking en begeleiding is er door alle drukte meestal niet". Wel vertellen ze, dat in de commerciële filmwereld de scheiding tussen mannen en vrouwen heel duidelijk is. Het is een wereldje, dat overheerst wordt door mannen. Typisch "vrouwelijke" banen als kleedster en scriptgirl worden door mannen als minderwaardig ervaren. Iemand ooit gehoord van een scriptboy of kleder ? De mannelijke beroepen als cameravoering en geluid zouden te "zwaar" zijn voor vrouwen. Het is op de filmakademie ook moeilijk om je als vrouw bijv. te specialiseren in cameravoering. Dat er zo weinig vrouwen werken in de filmindustrie heeft ook zijn weerslag op het Amsterdams Stadsjournaal. Er melden zich nu eenmaal meer mannen als medewerkers aan dan vrouwen. Binnen de groep echter wordt zo veel mogelijk geprobeerd, om de specialisatie te doorbreken; om iedereen zich zoveel mogelijk te laten inwerken op alle vlakken van het werk. Zo is Anette de cameravrouw geweest van een aantal films en heeft Hadassa het scenario geschreven van de film over de "vijf-ploegendienst" en is ze camera-assistente geweest bij de verfilming ervan.

Komt het feminisme ook aan de orde in jullie films ?

We komen tot de ontdekking, dat dat veel te weinig is gebeurd, terwijl een onderwerp als "de vijf-ploegendienst" toch een aantal mogelijkheden biedt, om het aan de orde te stellen. We praten erover, wat de "vijf-ploegendienst" voor vrouwen betekent. Vrouwen zullen zich nog meer dan normaal moeten aanpassen aan de werktijden van hun man, wat andere dingen als zelf gaan werken, hobbies, er uit gaan onmogelijk maakt. Dit zijn dingen, die er in de film niet uit komen. De vrouwen in de film worden kritiekloos als huisvrouwen afgebeeld. Een gemiste kans dus eigenlijk. Hadassa bedenkt zich, dat het misschien toch wel verschil uit heeft gemaakt, dat ze samen met een man het camerawerk gedaan heeft. "Het was een soort van vanzelfsprekendheid, dat vrouwen zo uitgebeeld werden en zelf ben je er ook weinig alert op". De discussie hierover zou wel aangezwengeld moeten worden, maar dat zou dan gestructureerd aangepakt moeten worden door de vrouwen van de groep en niet even tussendoor. Vanwege het vele werk zal daar de eerste tijd wel niet veel van kunnen komen.

Carlijn Evers.

4. OVER DE VERHOUDING TUSSEN DE ANTI-KAPITALISTIESE EN DE ANTI-PATRIARCHALE STRIJD

Verslag van de voorbereidingsdag van de Vrouwen van het Kultureel Front voor het studieweekend van 22 en 23 april in Rasa, Utrecht, over "Vrouwenstrijd en Strijdkultuur".

Voor het eerst zitten ong. 40 vrouwen uit het Kultureel Front - maar ook enkele vrouwen van buiten het Front (De Straatmeiden, een vrouw van Cienemien en enige vrouwen van de stichting "Vrouwen in de beeldende kunst") bij elkaar.

Er liggen geen discussiestukken. We weten niet of er gezamenlijke of tegengestelde standpunten liggen. Dat moet blijken uit de discussie. Wat er wel gezamenlijk is, is de behoefte om met elkaar te praten, ervaringen uit te wisselen en antwoorden te vinden op veel vragen.

- Hoe zit het met de positie van de vrouwen in de verschillende groepen ?
- Hoe zit het met de verhouding tussen de anti-kapitalistische en de anti-patriarchale strijd ?
- Hoe verwerk je dat in je produkten ?
- En "Hoe vertel ik het m'n mannelijke collega's ?"

STICHTING "VROUWEN IN DE BEELDENDEN KUNST"

Drie vrouwen van de Stichting "Vrouwen in de beeldende kunst" openen de dag met een inleiding: In Amerika bestaan al een tijd Woman Arts Centres. Centra waar vrouwelijke beeldende kunstenaars hun werk exposeren en elkaar ontmoeten om er over te praten. In Nederland werd op het vrouwenfestival een oproep gedaan om hier een dokumentatie- en inventarisatiecentrum op te richten. De bedoeling was, om gegevens te inventariseren over de positie van vrouwelijke beeldende kunstenaars in Nederland. Dit gebeurde, maar het bleek al gauw niet voldoende. Mede door invloed van de feministische beweging ontstond er, zo bleek, behoefte aan meer. Er kwam een plenaire vergadering en er werden werkgroepen opgericht. De werkgroep "Normen", de werkgroep "Opleiding" en de werkgroep "Beroepssituatie". Wat deze werkgroepen doen is goed uit te leggen aan de hand van de werkgroep "Normen".

Het beroep van beeldende kunstenaar is geen algemeen erkend beroep. Em voor vrouwelijke kunstenaars ligt dat nog onduidelijker. Vrouwen moeten harder vechten voor die erkenning. Die moeten er harder voor vechten. Als je in dit verband praat over normen, waar heb je het dan over ? Normen zijn door een groep gemaakte afspraken. Maar in de praktijk betekent het, dat de normen door de ene helft van de groep zijn vastgesteld. Door mannen voor vrouwen. Dit betekent, dat vrouwen hun eigen normen zullen moeten gaan ontwikkelen. En dat kun je natuurlijk theoretisch vaststellen, maar in de praktijk is het erg moeilijk. Moet je alle oude normen overboord gooien of moet je de oude normen toetsen aan jouw belang en vandaaruit nieuwe normen ontwikkelen ? Op die laatste manier is de werkgroep "Normen" bezig. Een van de nieuwe normen is: praktijkkennis doorgeven aan elkaar. In het kapitalistisch systeem is het ongewoon, dat je kennis met elkaar deelt en het weinige

dat er dan nog gedeeld wordt, wordt gedeeld door mannen onder elkaar. Vrouwen vallen daar helemaal buiten. Daarom worden er op dit moment vrouwenkunstcentra opgericht, met als eerste doel het doorgeven van kennis aan elkaar. Later kunnen ze ook dienst gaan doen als expositieruimten naar buiten toe. Op dit moment zijn de meeste galleriehouders vrouwen maar de exposanten zijn 3 vrouwen op de 30 mannen. Vrouwenkunstcentra hebben niet alleen als doel de direkte belangen te behartigen van de vrouwelijke beeldende kunstenaars, maar ook om de discussie op gang te brengen over de positie van vrouwen in het algemeen en in de beeldende kunst.

DE DISKUSSIE VOOR DE MIDDAGPAUZE

De inleiding roept veel vragen op. Als vrouwen worden achtergesteld in de beeldende kunstsector, waar blijkt dat dan uit en vooral, waar komt dat vandaan ? Hoe komt het dat vrouwen minder kans krijgen om hun werk te exposeren ? Zijn vrouwen minder goed ?

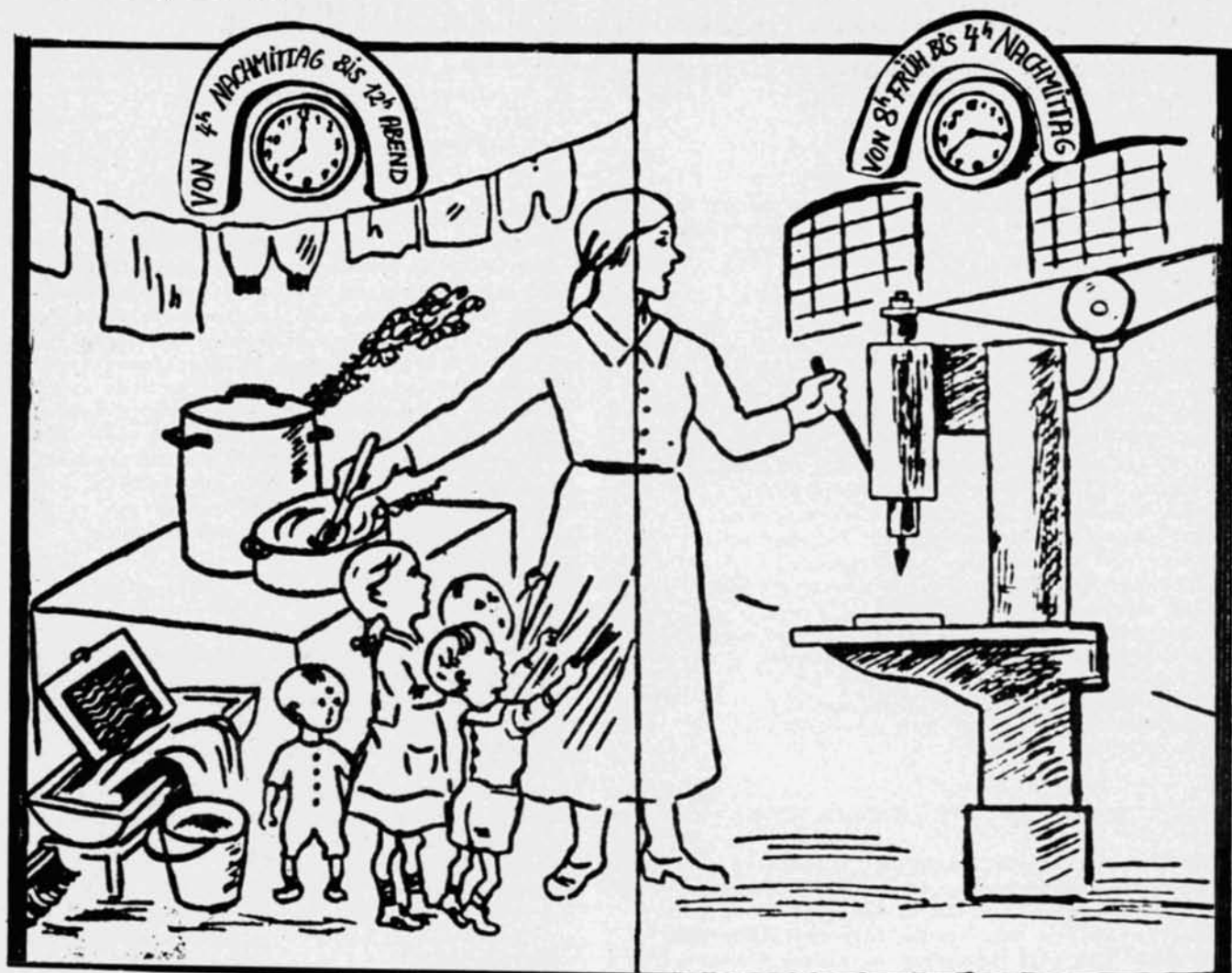
Op deze vragen is natuurlijk niet één antwoord te geven. Er spelen allerlei factoren mee. Kijk alleen al eens naar de opleidingen. Daar zijn de meeste docenten mannen. Het is moeilijk om je daar mee te identificeren als vrouw. Ook zijn er binnen de beeldende kunstsector duidelijk vrouwenberoepen. Als je de mannen op de akademie grote blokken ziet beeldhouwen en jij maakt hele kleine beeldjes, dan wordt je al gauw naar textiel of keramiek verwezen, of je gaat zelf. Je wordt gauw in die richting geduwd. Er zijn maar weinig vrouwelijke beroepsbeeldhouders of schilders. Veel vrouwen verdwijnen van de opleiding, omdat ze zwanger zijn. De man maakt de opleiding af. Ook als vrouwen de opleiding afmaken, zijn ze er later toch vaak een tijd uit om voor de kinderen te zorgen. De man werkt door. Door de opleiding hebben de mannen vaak een voorsprong op de vrouwen en aangezien in dit systeem kunst een "waar" is die geld op moet brengen, krijgen ze ook meer kans.

HOE ZIT HET EIGENLIJK MET ONS ?

Die vraag begint zich steeds meer op te dringen. De meeste vrouwen komen uit de toneelsector. Hoe zit het in die sector bijv. met de opleidingen ? Het blijkt moeilijk om daar meteen een antwoord op te geven. In die tijd waren we ons nauwelijks bewust van onze positie als vrouw. Nu achteraf zijn er wel dingen aan te wijzen. Ook het toneel is een mannenwereld. Schrijvers, regisseurs en direkties, het zijn bijna altijd mannen. Je moet als vrouw voldoen aan mannennormen. Vrouwenrollen laten altijd het zelfde patroon zien: Verzorgster, hoer, oma, moeder... en op die manier wordt je opgeleid voor je vak. Er is weinig werk voor mannen, maar voor vrouwen nog minder. De concurrentie tussen vrouwen is enorm, mede door het gebrek aan behoorlijk werk. Je laat je tegen elkaar uitspelen.

HEBBERN MANNEN EEN MACHTSPOSITIE OVER VROUWEN ?

We zitten plotseling midden in de discussie over

de verhouding tussen de anti-kapitalistische en de anti-patriarchale strijd. Er wordt gezegd: "Nee, het gaat niet om de macht van mannen over vrouwen. De macht is in handen van de heersende klasse. Dat zijn mannen en vrouwen". Allerlei vragen komen tegelijk naar boven. Waar gaat het om? Is het verschil tussen mannen en vrouwen alleen een ideologisch verschil en moeten moeten mannen en vrouwen samen strijden om dat te overwinnen? Of is er wel degelijk een belangen-tegenstelling tussen mannen en vrouwen? En wanneer je het hebt over: "Alle vrouwen worden onderdrukt", heb je het dan ook over de vrouwen van de heersende klasse? Er ontstaat een mis-verstand. Wie bedoelen we eigenlijk met de vrouwen van de heersende klasse? Na wat heen en weergepraat stellen we vast, dat vrouwen uit de heersende klasse vrouwelijke kapitalisten zijn of vrouwen van kapitalisten en dat zij als vrouw ook onderdrukt worden. Maar moeten ze daarom dan ook bij de strijd betrokken worden? We denken van niet. Het is in eerste instantie een strijd van vrouwen uit de arbeidersklasse. Wanneer je er van uit gaat dat niemand en dus ook de vrouwen niet bevrijd kunnen worden binnen het kapitalistisch systeem, zul je als vrouw ook moeten vechten tegen dat systeem. Voor vrouwen van de heersende klasse ligt dat belang er niet. Wel voor vrouwen uit de arbeidersklasse. Maar daarmee is het laatste woord daarover nog niet gezegd. Betekent dat, dat vrouwen uit de arbeidersklasse (en daar bedoelen we ook onszelf mee) alleen maar de anti-kapitalistische strijd moeten voeren? Nee. Maar hoe zit dat dan met de anti-patriarchale strijd?

IS HET EEN STRIJD VAN MANNEN EN VROUWEN SAMEN?

Er komen twee standpunten naar voren:

1. *Het is een gezamenlijke strijd. Het verschil tussen mannen en vrouwen en de rolpatronen moeten samen overwonnen worden.*
2. *De enige manier om gezamenlijk te strijden is uitgaan van een verschil in belangen. Het patriarchaat bestaat al veel langer dan het kapitalisme. Het kapitalisme paste het alleen maar aan aan haar behoeften. Pas als vrouwen zich organiseren op hun belangen kan er een gezamenlijke strijd ontstaan, omdat de vrouwen de mannen dan kunnen dwingen om samen met hen en ook in het belang van vrouwen de strijd te voeren.* Maar we besluiten om deze discussie even te laten liggen. We willen eerst praten over:

ONZE POSITIE ALS VROUWEN BINNEN DE STRIJDKULTUUR

Hoe zit het daar mee? We hebben het al gehad over dat vrouwenrollen op het toneel altijd de rol van de vrouw in de maatschappij bevestigen? Is dat anders binnen de strijdkultuur? Het algemene antwoord is: "Nee". Ook binnen de strijdkultuur worden de vrouwenrollen op die manier op het toneel gebracht. Maar hoe moet het dan? Hoe maak je vrouwenrollen zo, dat ze niet bevestigend zijn? Het moeten toch herkenbare vrouwen blijven! Je ziet op dit moment steeds meer bewuste vrouwen optreden in de stukken van de strijdkultuur. Maar is dat een oplossing? Nee, natuurlijk. Je legt de situatie van arbeiders en de noodzaak van de strijd ook niet uit, door een bewuste arbeider op te voeren. Je legt dat uit, door de situatie van arbeiders als onderwerp van je stuk te nemen en die situatie zo uit te werken, dat het duidelijk wordt, dat de anti-kapitalistische strijd noodzakelijk is. Het zelfde geldt natuurlijk, wanneer je het hebt over de positie van vrouwen en de anti-patriarchale strijd.

Het is intussen tijd geworden om te pauzeren, maar het stikt van de discussiepunten. We maken een inventarisatie van de punten, waar we het nog over willen hebben:

- Hoe overtuig je mannen van het belang van dit soort discussies?
- We willen wat horen van de vrouwen, die ervaring hebben met het maken van een vrouwenprogramma.
- Hoe zit het met de positie van de vrouwen binnen de verschillende groepen?
- Wat is onze positie binnen de kunstwereld?
- Hoe zit het met vrouwelijke schrijvers en vrouwenstukken?
- Wat zijn concrete strijdpunten voor ons, m.n. binnen de vakbonden?

We kunnen dit natuurlijk nooit allemaal behandelen. De drie volgende punten staan op de agenda voor de middagdiskussie:

1. *De positie van vrouwen in de diverse groepen.*
2. *Hoe verwerk je de vrouwenproblematiek in je stukken?*
3. *Hoe maken we het bespreekbaar met onze mannelijke kollega's?*

NA DE MIDDAGPAUZE:

Bijna overal zijn vrouwen in de minderheid. In sommige groepen is de discussie over de positie van de vrouwen in het gezelschap en over de verwerking van de anti-patriarchale strijd in de stukken al langer op gang, in sommige komt ie net van de grond en in andere wordt ie nog niet gevoerd. Dus zijn er ook wel zeer verschillende ervaringen. Maar een ding wordt door de meeste vrouwen sterk ervaren: de eigen zwakte. Niet alleen omdat vrouwen praktisch overal in de minderheid zijn, maar ook omdat vrouwen over het algemeen minder ervaring hebben op een aantal terreinen van het werk, zoals schrijven en regisseren. En wanneer de mannen van het gezelschap dan goedmoedig zeggen: "Maken jullie maar een vrouwenstuk" dan blijken de gevolgen. Je bent maar met weinigen, je hebt weinig ervaring - kortom, je staat in de kou. En niet alleen op het punt van je vak. Ook wat betreft de problematiek, die je uit wilt gaan beelden. We weten heel wat over klassenstrijd en nog maar heel weinig over anti-patriarchale strijd. Dit blijkt ook uit de voortdurende discussie binnen de groepen. Je weet, dat er iets mis is; zowel met de positie van de vrouwen binnen de gezelschappen, als met de verwerking van de vrouwenproblematiek in de stukken. Maar je bent niet in staat er concreet iets tegenover te zetten. Linkse mannen zeggen vaak: "Waar heb je het over? Jij bent toch geëmancipeerd!" En daar zit je dan. Je weet, dat bewuste vrouwen opvoeren in een stuk geen oplossing is, maar hoe moet het dan wel? Je wordt vaak door mannen in dit soort discussies in een hoek gedrukt. Wat moeten we daar aan doen?

Een voor de hand liggend middel is: staken! Daar zijn we natuurlijk niet tegen, maar - zo wordt ingebracht - voordat je gaat staken moet je toch eerst duidelijk maken waar het om gaat en wat er mis is en wat je eisen zijn. Wanneer dat niet geaccepteerd wordt, kun je gaan staken. De situatie op dit moment is niet, dat je eisen niet worden ingewilligd, maar dat je vaak niets in kunt of durft brengen. Daarom is de organisatie van vrouwen binnen het Cultureel Front en binnen de gezelschappen zo belangrijk.

OPNIEUW: KLASSESTRIJD - VROUWENSTRIJD

Hier wordt tegeningebracht: "Nee, je werkt als

strijd. Het belang van Annie Romein heeft daarin gelegen, dat zij als neerlandica en historica (in die tijd nog een gekombineerde studie) vanuit een historisch-materialistische visie de literatuur en de kunst als een kunst-sociologisch en cultuurhistorisch gegeven benaderd heeft. In Haar werk laat ze steeds de grote maatschappelijke bewegingen zien en de plaats, die de cultuur daarbinnen heeft. Zij beschrijft de cultuur als een afspiegeling van maatschappelijke processen, die ook omgekeerd weer haar uitwerking op die processen heeft. Hierdoor worden relaties tussen kunst en maatschappelijke veranderingen duidelijk en vooral ook de belangrijke functie van kunst daarin.

GEEN TENDENS IS EEN TENDENS

Van haar publikaties willen wij er een aantal aanhalen, die volgens ons van direkt belang zijn binnen de strijdkultuur en de vrouwenbeweging. Allereerst haar in 1934 geschreven proefschrift, *"De Nederlandse Romanschrijfter vanaf 1980"*, in 1935 al in handelseditie verschenen onder de titel *"Vrouwenpiegel"*. Als zij dit proefschrift schrijft, is zij als getrouwd (sinds 1920) en heeft zij drie kinderen. Haar plan om een baan in de journalistiek te zoeken heeft zij moeten laten varen, daar ze nog niet in de tijd van de geplande kinderen leefde, zoals ze zelf zegt, maar in 1927 kan ze een los-vast baantje als recensente krijgen bij het Handelsblad. De automatisch naar haar doorgespeelde vrouwenromans vormen een aanleiding om haar door het moederschap weggezakte plan, om ooit nog eens te promoveren, weer op te vatten. Ze had nu immers al een vracht materiaal verzameld voor een studie over de vrouwenroman. In *Vrouwenpiegel* heeft ze geprobeerd, de samenhang aan te geven van de sociaal bepaalde rol van de vrouw en haar kulturele (literaire) manifestaties en richt zij haar belangstelling minder op een peilen van de esthetische waarde van de romans als kunstwerk. Wij komen op *"Vrouwenpiegel"* terug bij het bespreken van het belang van Annie Romein voor de huidige vrouwenbeweging en vrouwenstrijd.

Een belangrijke bijdrage in de discussie over cultuurpolitiek kan het in 1949 verschenen boekje *"De Vruchtbare Muze"* zijn. Zij schreef dit boekje in een tijd, dat de in het buitenland reeds groeiende literaire sociologie ook hier zijn weerklank begon te vinden. Het besef drong door, dat kunstenaars niet louter scheppers van schoonheid waren, maar dat kunst een communicatiemiddel was, een boodschap overbracht. In dit boekje spitst Annie Romein dit probleem toe op de literatuur. Zij hield zich in 1949 al bezig met een vraag die nu weer aktueel is: 'Wat is politieke literatuur?' Goede politieke literatuur moet -volgens haar- zijn, het gelijk opgaan van artistiek zelfbewustzijn (het literaire) met een maatschappelijk bewustzijn. Ze beschrijft dit aan de hand van het begrip tendensliteratuur en stelt, dat het er niet om gaat of een werk tendens bevat of niet, (immer, alle literatuur is tendens-literatuur, ook het ontkennen van tendens is tendens, zoals het l'art pour l'art principe van de 80-ers) maar om de vraag hoe die tendens verwerkt is. Zij wijst op het gevaar van uitsluitend rationeel zijn en zegt, dat de emotionele verwerking van de tendens een vereiste is. Een goed evenwicht tussen het rationele en het emotionele geeft nog geen goede verwerking van de tendens. De auteur zal door zijn werk zijn "passie" ten aanzien van het aan de orde zijnde probleem moeten uitdrukken. Annie Romein verstaat onder het woord passie een diep doorleefde, tot in het onderbewuste geïntegreerde betrokkenheid met dat pro-

bleem.

In 1974 schreef zij *"Ja vader, nee vader"*. Dit boek gaat over de afbraak van het patriarchaal gezag, die zich manifesteert in een verschijnsel, dat zich sinds de 18e eeuw vertoont, n.l. de generatiekloof: de jeugd die zich steeds meer verzet tegen het gezag en als groep erkend wil worden en de ouderen die de afbrokkeling van het gezag trachten af te remmen. Binnen de veranderingen die het gevolg zijn van dat jeugdverzet, kijkt zij ook naar de gevolgen die deze weer hebben voor de positie van de vrouw. Alhoewel kunst in dit boek niet het hoofdonderwerp is, zoals in *"De Vruchtbare Muze"*, vormt het toch een wezenlijk onderdeel van het boek. Er spreekt duidelijk uit, hoe belangrijk kunst is binnen het geheel van maatschappelijke ontwikkelingen.

Haar laatste boek is een bundel essays en heet *"Drielandenpunt"* (1975). Drielandenpunt, omdat alle essays verkenningen zijn rondom het punt, waar het gebied van de literatuur, dat van de geschiedenis en dat van de sociologie elkaar raken. Dit boek lijkt ons ook zeer bruikbaar binnen de cultuurdiskussie en omdat tijd ons meestal tot keuze's dwingt zijn het vooral de volgende artikelen, waar wij op willen wijzen: "Over taal en seks, seksisme en emancipatie"; "Vrouwenromans, tussen idee en realiteit"; en "Invloed van Marx in de literatuur". Met name in het eerste artikel behandelt zij het begrip 'vrouwenkultuur'. In tegenstelling tot bijvoorbeeld vrouwen als Hanneke van Buuren, ziet zij geen mogelijkheid tot een aparte vrouwenkultuur, omdat dit een ontkenning zou zijn van een belangrijk deel in onze beschaving opgenomen vrouweninvloed. Zij pleit ervoor, om -in de voetsporen van de Engelse marxistisch-feministische historica Sheila Rowbotham- de verborgen invloed van de vrouw op het maatschappelijk gebeuren te onderzoeken. Ze stelt, dat wie naar een afsplitsing van kulturen streeft, is "als de vrouw in het verhaal over Salomo's wijsheid, die het omstreden kind liever in tweeën liet hakken, dan het aan haar mededingster af te staan."

MEISJE-VOOR-HALVE-DAGEN-MET-DE-PEN

Op het eerste gezicht lijkt Annie Romein een luxe positie gehad te hebben als intellectuele vrouw, die ogenschijnlijk makkelijk bezig kon zijn met wetenschappelijke arbeid. Maar ook zij heeft geworsteld met de problemen die het vrouw-zijn in een kapitalistische maatschappij met zich meebrengt. Een voortdurende organisatie en een groot uithoudingsvermogen waren nodig om de dubbele taak, intellectuele arbeid in combinatie met het moederschap, te kunnen uitoefenen. In haar in 1971 verschenen 2-delige autobiografie *"Omsien in verwondering"* stelt zij haar vrouw-zijn en de problemen die dit met zich meebracht, steeds aan de orde. Niet alleen in haar huwelijk met Jan, maar ook in haar jeugd, zoals haar ervaringen met seksualiteit, conflicten met haar moeder, al of niet studeren. In de tijd, dat de kinderen klein waren, kwam voor haar de studie op het tweede plan te staan en ze noemde zichzelf dan ook de "doe-het-zelf-huisvrouw", "meisje-voor-halve dagen-met-de-pen, die naar twee kanten te kort schoot", of ook "de kettinghond".

De dood van Jan heeft eigenlijk bevrijdend gewerkt voor haar. Niet, dat zij in de samenwerking met Jan intellectueel ook maar iets van zichzelf heeft moeten laten schieten, maar gedurende de jaren van haar huwelijk heeft zij toch onder de druk van de spanning tussen haar taak als vrouw/moeder en haar opdracht als intellectueel geleefd, iets wat voor Jan als man

niet gold, zodat hij zich volledig aan zijn studie kon wijden.

"Omzien in verwondering" geeft behalve de informatie over Annie als vrouw ook een beeld van een generatie intellectuelen rond de 2de Wereldoorlog, van de positie van de kunstenaars t.a.v. het fascisme en van haar persoonlijke indrukken van gebeurtenissen die voor ons al lang geschiedenis zijn. Wij noemen hier haar ervaringen met de koloniale verhoudingen in Indie in haar jeugd (haar vader werd daar voor een paar jaar benoemd als technicus op een werf), haar ervaringen met de CPH (nu CPN), waar Jan en zij in 1927 uitgezet werden. Over dat laatste zegt zij zelf: "Wij voelden ons geen teleurgestelde idealisten, die opgelucht hun vuile handen wisten". Ze hebben zich niet thuisgevoeld in de CPH, maar voelden zich ook niet thuis in de burgerlijke wereld en hebben daardoor altijd in een moeilijke positie verkeerend en ervaren daarvan de konsekwenties. "Hopeloze individualisten en renegaten, zei de partij. A la bonheur, maar voor de burgerlijke wereld onbetrouwbare lieden". Ze wilden geen geloofsbeledenis afleggen om weer in de burgerlijke wereld geaccepteerd te worden. Ze verafschuwden de ex-kommunisten, "die opeens kritische kenners van het Marxisme worden".

HET UITGRAVEN VAN DE VROUWENGESCHIEDENIS

Ook al zouden wij veel van Jan niet genomen hebben en zouden wij ons perspectief misschien an-

ders kiezen, door ons niet zo te schikken naar het levenspatroon van een man - ook al zouden wij een evenwichtige en gelijke taakverdeling van hem hebben afgedwongen - toch werkt haar manier van leven inspirerend voor ons eigen gevecht. De herkenningspunten zijn duidelijk genoeg, om ons te kunnen indentificeren met haar leven en haar strijd en ook haar doorzettingsvermogen kan ons sterken. Maar vooral ook haar studies zijn voor ons van belang. Voor de bevrijding van de vrouw is het noodzakelijk, dat zij haar geschiedenis kent, zoals het noodzakelijk voor de arbeider is om het ontstaan en de ontwikkeling van zijn uitbuiting te kennen en de strijd, die daartegen al gevoerd is. In haar eerdergenoemde "Vrouwenspiegel" brengt zij verborgen en vergeten schrijfsters - zelden opgemerkt door de traditionele literatuurbeschouwing - naar voren. Ze geeft aan hoe die zich verhouden tot de bestaande (manneijke) literatuurtraditie. Met dit werk draagt zij bij tot het uitgraven van 6000 jaar verborgen vrouwengeschiedenis, zoals zij het zelf geformuleerd heeft. Het belang van haar werk - m.n. waar het gaat over de vrouwenproblematiek - is nu hoogstwaarschijnlijk groter dan het in 1934 geweest is, omdat het binnen de nieuwverworven inzichten van de vrouwenbeweging als leidraad kan dienen om de historische ontwikkeling van de onderdrukte positie van de vrouw aan te geven en haar verborgen kulturele invloed bloot te leggen.

Joke Relleke en Ineke Roldaan.

NIEUWS VAN HET FRONT

PLANNEN VOOR NIEUWE NUMMERS:

De redactie is van zins om in volgende nummers de volgende onderwerpen aan de orde te stellen: De praktijk van de kollektieven van beeldende kunstenaars en wat ze kunnen betekenen voor de strijdkulturbeweging; aktietheater in Nederland en Vlaanderen en de omstandigheden, waaronder de "amateurgroepen" werken en de werkwijzen die ze tegen de verdrukking in ontwikkelen; strijd-kultuur in Nederland en Vlaanderen tussen de twee wereldoorlogen; een tweede muzieknummer, omdat het eerste een stroom van reacties, suggesties en kopy losriep; hoe zou een vruchtbare relatie gelegd moeten worden tussen de strijdkultuur en wetenschappers (en studenten) die hun discipline in willen schakelen in de praktijk van de strijdkultuur; een amerikanummer over de praktijk van strijdkultuurgroepen daar.

Wanneer lezers suggesties hebben, die ons kunnen helpen bij de realisering van bovenstaande plannen of wanneer ze mee willen werken aan de realisering ervan - of wanneer ze aan een heel ander thema behoefte hebben, willen we daar graag bericht van hebben. Prins Hendrikstraat 47, Eindhoven. 040-449143.

In de praktijk blijkt de naam van dit blad, omdat het tegelijkertijd de naam van het Front is, verwarring te geven bij buitenstaanders. Misverstanden als zou een abonnement tevens een lidmaatschap van het Front inhouden e.d. willen we in de toekomst vermijden. Derhalve overwegen wij om

het blad een nieuwe naam te geven. Suggesties daaromtrent zijn van harte welkom.

BEZUINIGINGEN OP HET VORMINGSTHEATER

Het nieuwe kabinet heeft stoutmoedige plannen, om het theater in Nederland en met name het vormingstheater een stevige subsidiepoet uit te draaien.

Het Nieuwsblad Strijdkultuur geeft in haar recent verschenen nummer een uitvoerig overzicht van de stand van zaken. Het gaat in op de bezuinigingen, die per groep bedacht zijn door Til Gardeniers en haar companen, op wat er in de Tweede Kamer over de begroting van CRM gezegd is, en ook de standpunten van de vakbond en het Kultureel Front staan er uit en te na in. Het nummer is te bestellen via overmaking van f 1,50. Een jaarabonnement op dit maandblad kost f 12,50. Over te maken op girorekening 380149 t.n.v. Nieuwsblad LKVP, Willemstraat 72, Eindhoven. 040-510236. Het blad, dat eerder in druk verscheen, zal overgens zelf de sporen van de bezuiniging dragen: het verschijnt voortaan in gestencilde vorm. Maar dat zegt verder weinig over het niveau van de inhoud.

EEN GOED OVERZICHT VAN HET VORMINGSTHEATER

Op 4 januari werd in het NOS-programma Met De Map een reportage uitgezonden over het werk van toneelgroep Diskus. Een uitzending die alle recht gaf aan het werk van deze groep en die een nadrukkelijke propaganda was voor het politiek vormingstheater. Bij dit programma is een map samengesteld door de NOS, met daarin een (zo volledig moge-

Beelden van de dag voor politieke koren en muziekgroepen - foto 's: R. Thomassen.

lijk) overzicht van het werk van alle vormings-theaters in Nederland en Vlaanderen en een aantal achtergrondsartikelen over de geschiedenis van het vormingstheater, de verschillende stromingen binnen het vormingstheater, de relatie tussen de theatermakers en hun publiek, de maatschappelijke werking van het vormingstheater, de subsidiepositie die ze innemen en het werk en de positie van de ongesubsidieerde groepen. Aan de samenstelling van deze map werken mee: Max Arian, André Rutten, Peter van de Hurk, Robbie Daniels, Wim Warmer, Jan Smeets en de eindredactie was in handen van Ton Schouten. De map is te bestellen door overmaking van f 4,50 op giro 9955 t.n.v. NOS-MAP te Hilversum, onder vermelding van "toneel".

DE MUZIEKDAG VAN 27 FEBRUARI IN RASA

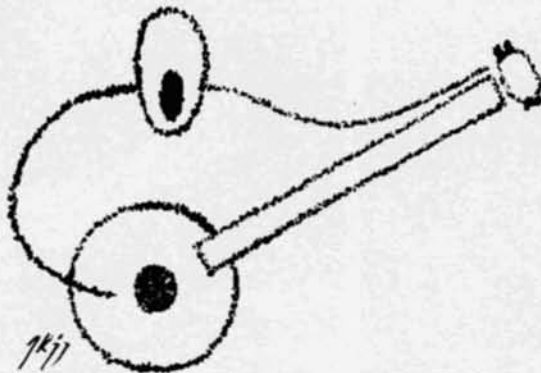
In ons vorige nummer hebben we de aanloop naar wat in de pers "de wapenschouw van linkse muziek-groepen" genoemd is, beschreven. De dag zelf is een grandioos succes geworden. Rasa was een volle dag afgeladen van de muzikanten en geïnteresseerden in de strijdmuziek. Zeventien koren en groepen traden op met als onbetwiste hoogtepunten het optreden van het koor SoLIEDair, de muziek van de Volharding en de versie van De Moeder van Brecht en Eisler door Morgenrood. Vooral het laatste is met recht een historische gebeurtenis te noemen in de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersliedbeweging.

Een dag, die in alle opzichten geslaagd was: muzikanten leerden elkaars werk kennen, discussieerden met elkaar en lieten zich door elkaar inspireren. Dat het "funktionele gebruik" van muziek als propagandamiddel voor de anti-kapitalistische strijd,

wat voor het merendeel van de groepen iets is waar ze geen doekjes om winden, voor sommige vertegenwoordigers van de burgerlijke pers een moeilijk te slikken zaak is, bleek uit de rescentie van Elmer Schönberger in VN. Hij haalt furieus uit, maar kan in zijn stuk niet verbergen dat zijn grootste probleem met de politieke muziekbeweging juist de tendens is, die zij uitdraagt. Wat dat betreft geldt voor de strijdmuziek, wat Annie Romein-Verschoor zegt over de tendensliteratuur: "Het is met strijdmuziek als met knoflook en limburgse kaas: ze heeft een slechte reputatie en een grote af-trek".

TWEE PUBLIKATIES OVER VROUWENSTRIJDKULTUUR

Er bestaat maar weinig materiaal - en zeker weinig recent materiaal - in het Nederlands over vrouwenkultuur en over de relatie van de vrouwenstrijd met de strijdkultuur. Daarom willen we niet nalaten de volgende twee publikaties te signaleren. In "De Feminist", nummer twee, vind je een artikel over *Feminisme en vrouwenkultuur* en een reactie op het eerste nummer onder de titel *Het Feministisch theater*. Het nummer is te bestellen door overmaking van f 4,20.- op postgiro 3601296, t.n.v. De Bonte Was, onder vermelding van "Feminist nr. 2". Verder staan er in het nieuwe nummer van "De Speltribune" drie artikelen over de voorstellingen waarmee *De straatmeiden*, *Proloog* en *Vinger in de pap* de vrouwenbeweging ondersteunen. Het is nummer 7 van de tweede jaargang en je moet het bestellen bij De Speltribune, Hortusplanstoen 9, Amsterdam. 020-274174.

INHOUD VAN HET VORIGE NUMMER

1. Een beknopte geschiedenis van het arbeiderslied in Nederland, van de hand van Annelies Dieudonné en Joke Dame.
2. Een verslag van een groepsinterview met vertegenwoordigers van zeven politieke koren, over de beweging van politieke koren die op dit moment opbloeit. Opgetekend door Peter Koene.
3. Een lijst met namen en adressen van progressieve muziekgroepen die op dit moment in Nederland actief zijn.

4. Popmuziek en strijdkultuur is de titel die drie korte artikelen samenpakt: een excerpt uit het jaarverslag van *Werk In Uitvoering*; een aanvulling en kritiek daarop van *Vuile Mong*; een signalement van de POP-DIA-SHOW van de *Kritische Filmers*.
5. Volksmuziek en strijdkultuur is een artikel, waarin Peter Koene de mogelijkheden onderzoekt voor de strijdkultuur om steun te vinden voor haar ontwikkeling bij de volkse muziektradities.
6. *Het Nieuwe Chileense Lied*; Roberto Kolb vertelt over de recente geschiedenis en over het karakter van het Chileense politieke lied.
7. Een interview van Mariëtte van der Vliet, Rik Hancké en Mia Bundervoet met de groep Karazu over hoe zij muzikaal verslag doen van het Chileense verzet nu.
8. *Comandante Che Guevara* van Wolf Biermann en vertalingen van dat lied van Ernst van Altena en Werktuig.
9. Een bespreking van het boek *Jazz* van Rudy Koopmans en een signalement van de Nederlandse en Vlaamse Beweging van improviserende musici, door Jan Smeets.
10. Een bibliografie met luistertips, die nog veel hiaten vertoont en die Peter Koene en Jan Smeets presenteren onder de titel "Een boekenplank met gaten".
11. *Nieuws van het Front*.

AANGESLOTEN GROEPEN

Sekretariaat Kultureel Front,
P/a Rasa,
Pauwstraat 13a,
Utrecht.
030-316040.

Amsterdams Stadsjournaal,
Postbus 1379,
Amsterdam.
020-267856.

Discus,
Zaagmolendriift 11b,
Rotterdam.
010-363473.

FemSoe-Koor "Breek Uit",
Orteliusstraat 51",
Amsterdam.
020-124711.

Genesis,
Aquamarijnstraat 1,
Groningen.
050-714271.

GLTwee,
Capucijnengang 6,
Maastricht.
043-17764.

Kick (Kultureel Informatie-centrum),
Keizersstraat 38,
2000 - Antwerpen.
031-316323.

Kollektief Internationale Nieuwe Scene,
Hertstraat 7,
2100 - Deurne.
031-251777.

Konsumententoneel,
Generaal Foulkesweg 1,
Wageningen.
08370-11995.

Kritische Filmers,
Postbus 1157,
Breda.
076-139324.

De Lont,
P/a Van Holsbeek,
Eendrachtstraat 74,
9000 - Gent.

Mannen van den Dam van de
Internationale Nieuwe Scene,
Rode Leeuwstraat 13,
2510 - Morsel.
031-405893-94.

Vuile Mong en zijn Vieze Gasten,
Rosstraat 2,
9930 - Zomergem.
091-728245.

Het Vrije Circuit,
Utrechtse Dwarsstraat 72",
Amsterdam.
020-251836.

De Nieuwe Komodie,
Westduinweg 230,
Den Haag.
070-547104.

Oktopus,
Keizersgracht 138,
Amsterdam.
020-238195/243147.

Polkin,
Nieuwe Prinsengracht 78,
Amsterdam.
020-250840.

Posjet,
Academielaan 9,
Tilburg.
013-681269.

Proloog,
Willemstraat 72,
Eindhoven.
040-510236.

Sater,
Blankenstraat 76/78,
Amsterdam.
020-241887.

Socialistisch Koor SOLIEDair,
Noordstraat 88,
Tilburg.
013-433219.

Sektie Politieke Kulture,
Rasa,
Pauwstraat 13a,
Utrecht.
030-316040.

Stiktog,
Bedumerstraat 99,
Groningen.
050-778778.

Het Trojaanse Paard,
Gratiekapelstraat 7,
2000 - Antwerpen.
031-324606.

De Voortzetting,
Singel 95,
Amsterdam.
020-279394.

Volkstheater,
Beekstraat 25,
Breda.
076-140778.

Werk in Uitvoering,
P/a Palmslag 10,
Groningen.
050-182333, toestel 148.

KULTUREEL FRONT,
Driemaandelijks tijdschrift.
Derde jaargang, nummer 12.
april 1978

Verantwoordelijke uitgever :
M. Van Kerkhoven,
Sanderusstraat 15
2000 Antwerpen
België.

